Miroslav Bertoša

MODEL »POBIJEĐENIH« ILI HISTORIOGRAFIJA KAO »ANCILLA POLITICAE«: IZMEĐU PROŠLOSTI I PERSPEKTIVE

(Etnički odnosi i kolonizacija u svjetlu historiografsko-publicističkoga razmatranja talijanskoga i hrvatskoga kulturnog kruga)

SADRŽAJ

I. **Istarska talijanska historiografija i hrvatski kulturni krug** 37

I. 1. Uvodna bilješka 37

I. 2. Kolonizacija i tumačenje njezina povijesna značenja 38

I. 3. Talijanski pisci o kolonizaciji Istre 46

I. 4. Noviji prilozi (pretežno hrvatskih autora) problematici naseljivanja Istre u XVI. i XVII. stoljeću 64

II. **Istarska klio na raskrižju: traženje puta k sintezi** 67

II. 1. Prema novim metodološkim postupcima 67

II. 2. Odnosi dviju kultura u pluralizmu povijesnog trajanja (jedan pristup) 71

Il modello dei »vinti« ovvero la storiografia come »ancilla politicae«: tra passato e prospettiva (Rapporti etnici e colonizzazione alla luce delle considerazioni storiografico-pubblicistiche delle aree culturali italiana e croata) 81

I. ISTARSKA TALIJANSKA HISTORIOGRAFIJA I HRVATSKI KULTURNI KRUG

I. 1. Uvodna bilješka

Povijest migracija na istarski poluotok od ranoga srednjeg vijeka dalje nesumnjivo ukazuje na dugi višestoljetni kontinuitet, premda je od konca VI. st. do danas bilo razdoblja kada je doseljivanje novoga, etnički istorodnoga, sličnoga ili različitoga žiteljstva postajalo jače ili slabije. Od barbarskih provala i seoba naroda, da započnemo tek otuda, istarska je etnička i kulturna povijest prožeta veoma heterogenim utjecajima. Uza sve to etničko se miješanje grupiralo oko dva etnička i kulturna kruga, koje, neprecizno i uvjetno, možemo nazvati romansko-talijanskim i (južno)slavensko-hrvatskim, odnosno slovenskim. Nijedan od ta dva kruga nije nikada uspio uspostaviti potpunu kulturnu prevlast i proces »akulturacije« dovršiti u svoju korist. »Prioritet« i »važnost« jedne kulture u odnosu na drugu zavisili su od političke vlasti. Tlačenje snagom sile, jači gospodarski položaj, ili neki drugi oblik dominacije ugrožavao je drugu kulturu, dovodio do njezine izolacije i stvarao niz predrasuda. Teze o superiornosti jednoga kulturnog kruga poremetile su »objektivne« kriterije o kulturnim vrijednostima i stvarale napetost među pripadnicima različitih etničkih grupa. U doba probuđene nacionalne svijesti i angažirane političko-nacionalne borbe te će napetosti prerasti u etnocentrističku netoleranciju s općepoznatim posljedicama. Etnocentristički način mišljenja, koji je prevladavao u posljednjih stotinu godina, tako se duboko usadio u svijest niza generacija da su se njegovi ostaci sačuvali sve do danas. Unatoč golemom napretku povijesne znanosti, unatoč transformacijama svijesti današnjih povjesničara i spoznaji o stvarnim zadacima njihovoga kreativno-znanstvenog rada (oni više ne dopuštaju da se na bilo koji način i u bilo koje svrhe manipulira rezultatima njihovih istraživanja!), u »lokalnim«, pa i širim nacionalnim historiografijama još je uvijek prisutna latentna ili otvorena tendencija promatranja povijesnoga razvoja sa stajališta vlastite nacije. Historičar često i nesvjesno ustraje na nekim konvencionalnim pristupima, ostaje djelomično vezan za tradicionalističko mišljenje i ne uključuje sve teme i probleme u moderniju metodologiju kojom je, inače već ovladao. Čini se, strogo znanstveno uzevši, da zadaća povjesničara više ne smije biti da samo traga po građi za »dokazima« o »slavenstvu« ili »talijanstvu« Istre i ponavlja već stotinu puta navedene činjenice da su, primjerice, svi, ili gotovo svi, službeni dokumenti pisani talijanskim ili latinskim jezikom (što bi trebalo ići u prilog »talijanstvu« i »romanstvu«), ili da su, na primjer, svi župani po selima pripadnici hrvatskoga ili slovenskoga kruga, pa su, dakle, i svi seljaci pripadali tim etničkim skupinama (što je prilog tezi o »sla-

venstvu«), već da dva kulturna kruga promatra kao strukture u kretanju i mijenjanju, pa i u etničkome mijenjanju. Primjerice: kako se vršio proces »akulturacije« na istarskome tlu, jesu li spomenuti službeni akti utjecali (i u kojoj mjeri) na taj proces, kakva je uloga župana (kao posrednika između lokalne vlasti, predstavnika jednog kulturnog kruga) i seljaka — slobodnih ili vezanih za zemlju (u Pazinskoj knežiji), pripadnika drugoga etničkog kruga, problem talijanskoga jezika kao službenog, uloga župana u procesu »akulturacije«, prelaženje iz jednog kulturnoga kruga u drugi, difuzionizam, mehanizmi kulturno-etničkoga stapanja, prožimanja i otpora ... — jesu nekoliko nesustavno nabačenih tema za analizu.

Povijest seobe u Istru (u prvome redu u mletački dio o čemu se sačuvala sustavnija dokumentacija), spontanih i organiziranih, jednako onih mnogobrojnijih iz južnoslavenskih pokrajina, kao i onih slabijih po broju doseljenika i učestalosti iz italskih, grčkih i albanskih krajeva, trebalo bi proučavati kao migracijski, gospodarski, demografski, etnički i »akulturacijski« fenomen. Historiografska baština nije, međutim, izgradila temelje za takav pristup. Traženje novih pogleda na to izvanredno dinamično razdoblje istarske prošlosti i modernije tumačenje njegovih dubinskih sastavnica koje su se protegnule tako daleko u kasniju povijest istarskih etničkih skupina i naroda da njihovi ogranci dopiru do naših dana, mora početi kritičkim osvrtom na dosadašnje rezultate istraživanja kolonizacijskih pojava na tlu mletačke Istre.[1] Te je rezultate ostvarila u prvome redu istarska talijanska historiografija u dugome stogodišnjem razdoblju i pri tom isticala postavke koje su služile (ili trebale služiti) više politici negoli znanosti. U idućem se poglavlju iznosi sumarni pregled tih nastojanja talijanske historiografije i publicistike, kao i malobrojniji i u mnogo čemu skromniji pokušaji hrvatskih povjesničara i javnih djelatnika.

I. 2. **Kolonizacija i tumačenje njezina povijesna značenja**

Mletački posjed u Istri, rasprostranjen na oko tri četvrtine poluotoka, odnosno na približno 2.600 četvornih kilometara, bio je u XVI. i XVII. st. svojevrsni svijet u malom i upravo je u tom prijelomnom razdoblju proživljavao dinamične korjenite preobrazbe svojega gospodarskoga, demografskoga i etničkog sastava koje će znatno utjecati na tijek istarske povijesti mletačkog doba i ostati jasno uočljivi ne samo u XIX. st. već i kasnije.

Iako je o istarskoj prošlosti u posljednjih stotinjak godina napisano na tisuće radova i u ovom je času od važnosti jadanje Carla De Franceschija,[2] izraženo u njegovom pismu Ivanu Kobleru 1876, da je »iznenađujuće kolika[3] tmina vlada u historiografiji o tim našim pokrajinama«.[4]

---

[1] Radi razbijanja jezične monotonije i prečestog ponavljanja istog naziva u tekstu se istarski mletački posjed katkada naziva i »mletačkom Istrom«. Izričaj »mletačka Istra« znači, dakle, dio Istre pod Venecijom, pod mletačkom vlašću. Administrativno-politički i teritorijalni pojam »Mletačke Istre« *(Istria Veneta)*, što ponekad susrećemo u talijanskoj i našoj povijesnoj literaturi, nije postojao. U suvremenim se izvorima mletačka stečevina u Istri uvijek naziva »Pokrajinom« — *la Provincia dell'Istria*, ili, kraće, *la Provincia*.

[2] O povjesničaru Carlu De Franceschiju (1809—93) usp. Miroslav Bertoša, Istarsko vrijeme prošlo, Pula 1978, 219—20.

[3] Ivan Kolber (1811—93), odvjetnik i povjesničar (Isto, 220).

[4] Lettere di Carlo De Franceschi a Giovanni Kobler, *Fiume* VI, Fiume 1928, 180 (»È cosa sorprendente quanta oscurità regna nella storia di queste nostre regioni«).

Razloge toj naoko paradoksalnoj tvrdnji treba tražiti u osebujnome razvitku Istre i njezinom geopolitičkom smještaju. Ta pokrajina na razmeđi romanskoga, slavenskog, a neznatnim dijelom i germanskog svijeta, unatoč proživjelim gospodarskim, populacijskim i etničkim perturbacijama, ušla je u razdoblje svojega nacionalnog buđenja s dvije autentične autohtone kulture — hrvatskom (na krajnjem sjeverozapadu poluotoka i slovenskom) i talijanskom.[5] Premda — u modernome smislu riječi — na nejednakom stupnju povijesnog razvitka, nejednako afirmirane i s različitim društveno-političkim statusom hrvatska i talijanska kultura započinju svoju konfrontaciju koja će tek stotinu godina kasnije, u naše doba, postupno gubiti značajke međunacionalne polemike i poprimati tonove znatno tolerantnijega pristupa. Od polovice XIX. st, međutim, istarska povijesna literatura, čiji su tvorci u prvoj fazi gotovo isključivo talijanski intelektualci, podržava ideje nacionalnog pokreta na Apeninskome poluotoku i nastojanje istarskoga talijanstva da Istra uđe u sklop jedinstvene talijanske države. Istraživački rad na tumačenju istarskih povijesnih zbivanja bio je suštinski obilježen tim okolnostima. Rovinjac Bernardo Benussi[6] točno je ustvrdio da je »književnost u najvećoj mjeri odraz društvenih i političkih prilika nekoga razdoblja«[7] i da je u Istri »osnovno obilježje druge polovice XIX. st. činila borba koju je vodilo talijanstvo protiv slavenstva. Zato su u tom periodu prevladavala povijesna proučavanja koja su jednoj i drugoj strani pružala snažno oružje za napad i obranu«.[8] Međutim, Benussi ne vidi (odnosno nigdje ne ističe) da je ta pojava onemogućila tadašnjoj historiografiji da se uzdigne na znanstveno objektivniju razinu i da ju je vodila u službu politike. Istarska talijanska historiografija postala je žrtvom vremena i sredine u kojoj se rađala i razvijala i sve se više pretvarala u »služakvu politike«.[9] Kao *ancilla politicae* nalazila je poticaje opisivanja istarske prošlosti u ideologiji i politici građanske klase, a ne u težnji za znanstvenom objektivnošću. Tu tvrdnju potkrepljuje i Benussijeva usporedba stajališta prema tumačenju prošlosti između Tršćanina Pietra Kandlera[10] s jedne strane i vodećih istarskih povjesničara i nacionalnih pregalaca

[5] Matko R o j n i ć, Nacionalno pitanje u Istri 1848—49, *Historijski zbornik* II, Zagreb 1949, 77.

[6] Bernardo Benussi (1846—1929), povjesničar (usp. M. Bertoša, Istarsko vrijeme, n. dj., 220—21).

[7] »La letteratura (Benussi pod *literaturom* misli na pisanu riječ uopće; *M. B.)* è in massima parte il riflesso delle condizioni sociali e politiche di un determinato periodo di tempo« (L'Istria nei suoi due millenni di storia, Trieste 1924, 616).

[8] Na i. mj. (»Nelle nostre provincie carrateristica principale della seconda metà del secolo XIX si fù la lotta combattuta dall'italianità contro lo slavismo [...]. L'aonde in questo periodo prevalgono gli studi storici, come quelli che offrivano ai singoli partiti valide armi per l'offesa e la difesa«.)

[9] Takva nastojanja izbijaju iz svih priloga istarskih talijanskih povjesničara. Čak i umjereni Schiavuzzi u osvrtu na istarsku etnografiju govori o »danno che alla nazionalità italiana della provincia ebbe a derivare dallo stanziamento di slavi negli agri istriani« (Cenni storici sull'etnografia dell'Istria, Parenzo 1902, 47, p. o.).

[10] Pietro Kandler (1804—72), arheolog, povjesničar, pravnik i istraživač starina Trsta i Istre (M. Bertoša, Istarsko vrijeme, n. dj., 221—23).

[11] B. Benussi, L'Istria, n. dj., 616—18 (»Coi suoi studi e colle sue pubblicazioni il Kandler pose il fondamento scientifico alla storia delle nostre provincie e fu il maestro di quanti dopo di lui impresero a narrare la storia della Venezia Giulia [...]. I principali collaboratori all *'Istria* del Kandler e continuatori della sua opera scientifica furono Carlo De Franceschi, Tomaso Luciani ed in parte Carlo Combi: colla differenza però che, mentre il Kandler, abbenchè strenuo difensore dell'italianità e dell autonomia di Trieste, convinto che il benessere della sua città

s druge strane: »Kandler je svojim studijama i publikacijama postavio znanstvene temelje povijesti naših pokrajina i postao učiteljem svih onih koji su poslije njega preuzeli tumačenje historije Julijske krajine. Najznačajniji suradnici Kandlerove 'Istre' *(L'Istria)* i nastavljači njegova znanstvena rada bili su Carlo De Franceschi, Tomaso Luciani i djelomično Carlo Combi, s tom razlikom što je Kandler, iako jak pobornik talijanstva i autonomije Trsta, ipak bio uvjeren da je napredak njegova grada najviše vezan uz Austriju, pa je uvijek ostao protivnik separatističkih težnja koje su se širile u raznim slojevima žiteljstva. Međutim, De Franceschi, Luciani i Combi, raspaljeni kratkotrajnim rodoljubivim plamenom što se javio 1848, usmjerili su svoje znanstveno djelovanje u pravcu ujedinjenja novih pokrajina s Italijom koja se upravo stvarala. Za Kandlera je povijest bila sama sebi svrhom, a za ostale sredstvo«.[11]

Karakteristična je u tom smislu djelatnost Carla Combija,[12] spomenutog u Benussijevim navodima, u kojega je »rodoljubivi plamen što se javio 1848« najžešće i najupornije buktio. Najveći dio starije i novije talijanske znanstvene literature i publicistike ne smatra Combija historičarem,[13] već »širiteljem ideja«, »buditeljem svijesti«, »preporodnim djelatnikom« i sl., a Mario Pacor, povjesničar marksističke orijentacije, pridaje mu epitet »desnog patriota« *(patriota di destra)*.[14] Politička frazeologija Combijeva u krajnjoj je liniji određena jednom osnovnom cilju: dokazivanju da obrana Italije i njezinih nacionalnih interesa i »nije potpuna i moguća bez [posjedovanja] istarske zemlje«.[15] Glavna zadaća svih političkih čimbenika koji su vladali Istrom u tijeku njezine burne prošlosti bila je, po Combiju, čuvanje i učvršćivanje »istočne granice«. Pišući 1857. »Uvod u povijest Istre« *(Prodromo della storia dell'Istria)*[16] Combi ističe da je već god. 14. p. n. e., u doba cara Augusta, stvaranjem X. italske regije »Venetia et Histria«, koja se prostirala do rijeke Raše, *istočnoj granici* posvećena posebna pažnja.[17] Tu su »granicu« u ranome srednjem vijeku čuvale »Venecija i Istra«, odbijajući česte napade Saracena i Hrvata. Time su se one, piše Combi, »hrabro borile protiv novih pokušaja prodora stranaca i zadužile domovinu«.[18] Tobožnju »istarsko-mletačku« obra-

---

fosse strettamente legato all'Austria, rimase sempre refrattario al sentimento separatisa che andava diffondendosi nei vari strati della popolazione, il De Franceschi, il Luciani, il Combi, riscaldati dalla grande fiammata patriottica divampata del Quarantotto, conversero la loro attività scientifica a promuovere l'unione delle nostre provincie coll'Italia che allora andava formandosi. Nel Kandler la storia fu scopo a se stessa; negli altri mezzo«).

[12] O Carlu Combiju (1827—74) usp. Miroslav Bertoša, Carlo Combi i njegovi pogledi na povijest Istre i etnički sastav njezina pučanstva, *Pazinski memorial. Katedra Čakavskoga sabora u Pazinu*, knj. 7, 1977, 179—201.

[13] Usp. Bernardo Benussi, Carlo Combi nella storiografia istriana, *Atti del Reale Istituto Veneto di scienza, lettere ed arti*, vol. LXXXVII/2, Venezia 1928, 629 (»Non fu uno storico nello stretto senso della parola, ma fu piuttosto un propagatore d'idee, un risvegliatore di coscienze«).

[14] Mario Pacor, Italia e Balcani dal Risorgimento alla Resistenza, Milano 1968, 26.

[15] Carlo Combi, Istria — studj storici e politici, Milano 1886; članak la Frontiera Orientale d'Italia e la sua importanza, str. 191 (»La nostra difesa non è dunque completa, nè possibile senza la terra istriana«).

[16] Izašlo posthumno (Isto, 57—8).

[17] Isto, 3.

[18] Isto, 15 (»Venezia e l'Istria combattevano valorose contro nuovi attentati di genti straniere e bene meritavano la patria«).

nu istočne granice autor vidi i u otporu uskočkim napadima, kada su u drugoj polovici XVI. i u prva dva desetljeća idućega stoljeća »istarski brodovi ujedinjeni s mletačkim nastupali protiv uskočkih zasjeda«![19]

Iz Combijevih priloga — osobito članka *Etnografija Istre* objavljena 1860. u torinskoj *Rivista Contemporanea* — izbija težnja da pokaže apeninskim Talijanima kako će biti relativno lako talijanizirati tu difuznu i nepovezanu »slavensku masu« koja je uz to, po omiljenoj autorovoj frazi »bez povijesti i kulture«. Iako su istarski Hrvati, a na krajnjem sjeverozopadu i sjeveru poluotoka i Slovenci, mnogobrojni, po Combiju predstavljaju povijesnu, kulturnu i političku *quantité négligeable.*[20]

Premda su poneki, u prvome redu Kandler u čiju se političku kocepciju nisu mogle uklopiti ideje »separatizma«, imali i kritičnije mišljenje o Combijevoj djelatnosti, ipak ga, odobravajući i podržavajući njegovu nacionalnu i nacionalističku liniju, nisu javno iznosili.[21] Prema tvrdnji Combijeva biografa Giovannija Quaranotta ni sâm Combi nije nikada saznao za Kandlerovu nenaklonost njegovu načinu rada i koncepciji tada mnogo hvaljena almanaha *Porta Orientale.*[22]

Uza sve to, Combijeve su velikotalijanske ideje izvršile znatan utjecaj na suvremenike, osobito na istarske povjesničare tzv. druge generacije, a zbog političkih prilika potkraj XIX. i u tijeku XX. st., nadživjele svojega autora i zadržale se do danas.[23] Čak i Benussi — koji Combija ne smatra historičarem — u svojem najzrelijem djelu, sintezi istarske dvomilenijske povijesti, iznosi kombijevski sročenu tvrdnju da je za istarsko seljačko pučanstvo *»talijanizirati se* značilo *civilizirati se«!*[24] Iz te tvrdnje izbija (svjesno ili nesvjesno) »kolonijalistički« mentalitet koji svoju agresivnost nastoji opravdati težnjom k »akulturaciji« »neciviliziranih« naroda! Pojam *civilizacije* i *kulture* poistovjećen je s talijanskom etničkom i nacionalnom pripadnošću, s romanskom i talijanskom kulturom.

U najnovije vrijeme tršćanski su povjesničari Giulio Cervani i Ettore de Franceschi ocijenili tu historiografiju kao »liberalno-nacionalnu, patriotsku ili nacionalističku« *(storiografia liberal-nazionale, patriotica o nazionalista).*[25] Dvojica autora naglašavaju da je misao Gianrinalda Carlija[26] dugo vršila veliki

---

[19] Isto, 46. Combi prešućuje već u svoje vrijeme poznatu činjenicu da su se na tim »naoružanim barkama« *(barche armate),* koje je mletačka vlada upućivala u istarske obalne vode, nalazile gotovo isključivo plaćeničke momčadi sastavljene od Hrvata i Albanaca, pa njihovi sukobi s uskocima nemaju (a tada pogotovo nisu mogli imati!) nikakva obilježja nacionalne obrane *istočne granice* talijanstva.

[20] Carlo Combi, Etnografia dell'Istria, pretiskano u Istria, n. dj., 152—3.

[21] Kandler je, odgovarajući na pismo Carla De Franceschija, koji ga je izravno pitao za mišljenje, iznio negativan sud o almanahu *Porta Orientale* i Combijevu razmatranju povijesnih problema. Usp. Giovanni Quarantotto, Uomini e fatti del patriotismo istriano, Trieste 1934, 55.

[22] Na i. mj. (»Il Combi [...] nulla seppe della poca simpatia del Kandler per la Porta Orientale«). Kandlerovo pismo što ga spominje Quarantotto ostalo je do danas neobjavljeno.

[23] Usp. M. Bertoša, Istarsko vrijeme, n. dj., 225—26.

[24] B. Benussi, L'Istria, n. dj., 346 (»Per essi *italianizzarsi* significava *civilizzarsi*«).

[25] Giulio Cervani — Ettore de Franceschi, Fattori di spopolamento nell'Istria veneta nei secoli XVI e XVII, *Atti del Centro di ricerche storiche* (dalje: *Atti CRS)* IV, Rovigno-Trieste 1973, 103.

[26] Gianrinaldo Carli (1720—95), pisac, predavač nautike, gospodarstvenik i arheolog. Usp. Elio Apih, Rinnovamento e illuminismo nel '700 italiano. La formazione culturale di Gianrinadlo Carli, Trieste 1975.

utjecaj na istarsku historiografiju i upozoravaju da je ona polovicom XIX. st. u Kandlerovim djelima ipak dostigla znanstvenu razinu.[27] Kao pokretači »iredentističke historiografije« i pisci priloga u kojima se očituju takva nastojanja navedeni su Carlo Combi s člankom *Etnografia dell'Istria* (Torino 1860), Pacifico Valussi *(Studi storico etnografici sull'Istria,* Milano 1860)[28] i Tomaso Luciani *(L'Istria — schizzo storico etnografico,* Firenze 1866).[29] Svojom »političkom frazeologijom« *(fraseologia politica)* Carlo Combi, Attilio Tamaro,[30] Paolo Tedeschi[31] i drugi predstavnici toga pravca izjednačavali su povijest Istre i Trsta s poviješću talijanstva u tim područjima i negirali nazočnost bilo kakva drugoga društvenog i kulturnog utjecaja.[32] »Za njih Slaveni, u krajnjoj liniji, i nisu nikad postojali«, zaključuju autori.[33]

Osnovne postavke istarske talijanske historiografije u prvim desetljećima XX. st. prožete su, tvrde Cervani i de Franceschi, još izrazitijim i otvorenijim nacionalizmom koji se radikalizirao u konfrontaciji sa »slavenskim nacionalizmom« *(nazionalismo slavo).* Autori, međutim, ne potkrepljuju nikakvim primjerima svoju tezu o »slavenskom nacionalizmu«, niti poimenično spominju ijednog hrvatskog, slovenskog ili uopće jugoslavenskog autora. U daljnjem izlaganju napominju da se »slavenski tisak« *(stampa slava),* zbog političke krize oko rješenja »julijskoga pitanja«, polemički suprotstavljao rezultatima talijanske historiografije.[34] Čini se, dakle, da Cervani i de Franceschi nacionalističke atribute pripisuju »jugoslavenskom tisku«, a ne historiografiji. Premda kritičnost dvojice autora i njihova spremnost da pošteno i otvoreno ukažu na politikanske i nacionalističke devijacije u pretežnom dijelu talijanske građanske historiografije i publicistike i da se uhvate u koštac s donedavno prešućivanim temama, nesumnjivo predstavlja značajan prinos objektivnijem proučavanju istarske prošlosti na talijanskoj strani, ipak treba upozoriti da se ne mogu poistovjećivati publicistički napisi o Istri, kao i oni napisani u obliku znanstvenih rasprava, objavljeni u Italiji i Jugoslaviji do početka drugoga svjetskog rata. Ako je u prilozima hrvatske publicistike i bilo tekstova u kojima bi se, po današnjim političkim pojmovima, našlo natruha »nacionalizma«, taj »nacionalizam« nije bio agresivan, niti je negirao opstojnost talijanskom narodu u Istri. Bio je to zapravo grč ugrožena hrvatskog nacionalnog bića prema kojemu je talijanski imperijalizam nastupao zatornički. Točna je, međutim, primjedba koju po Ernestu Sestanu[35] navode Cervani i de Franceschi da je tadašnjoj hrvatskoj historiografiji nedostajala širina i znanstvena metodologija. Tadašnji radovi o Istri u našoj literaturi nisu pisani na osnovi arhivalnih studija, već po rezultati-

[27] G. Cervani — E. de Franceschi, Fattori, n. dj., 102.

[28] Pacifico Valussi (1813—93), političar i djelatnik iredentističkog pokreta. Usp. M. Rojnić, Nacionalno pitanje, n. dj. (passim); Bernard Stulli, Tršćanska »Favilla« i Južni Slaveni, *Anali Jadranskog instituta JAZU* I, Zagreb 1956 (passim); Renato Giusti, Scritti sul problema veneto e il confine orientale 1859—1871, Venezia 1971 (passim).

[29] Tomaso Luciani (1818—1894), sudionik iredentističkog pokreta i sakupljač izvorne građe o Istri. Usp. M. Bertoša, Istarsko vrijeme, n. dj., 227—28.

[30] Attilio Tamaro (1884—1956), novinar i povjesničar. Usp. na i. mj., 228—29.

[31] O Paolu Tedeschiju (1826—1911) usp. na i. mj.

[32] G. Cervani — E. de Franceschi, Fattori, n. dj., 103.

[33] Na i. mj. (»Gli slavi al limite, non erano mai esistiti«).

[34] Na i. mj., 106.

[35] Ernesto Sestan, Venezia Giulia. Lineamenti di una storia etnica e culturale, Bari 1965, 129—30.

ma i objavljenoj građi — talijanske historiografije! Unatoč nedostacima metodološke prirode i jasno istaknutoj težnji da Istru, s pravom, prikažu kao zemlju hrvatske seljačko-pučke većine, prilozi hrvatskih povjesničara odišu ne samo nacionalnom tolerancijom već i nastojanjem da se istaknu povijesni trenuci kada su solidarnost i konstruktivnost u zajedničkome životu hrvatskoga ili talijanskog etnosa osobito dolazili do izražaja.[36]

Stereotipna i neinventivna slika istarskoga *Cinquecenta* i *Seicenta*, ocrtana u povijesnim prilozima talijanskih historičara, ponajviše je rezultat njihove nezainteresiranosti za razdoblje u kojem sve intenzivnije naseljivanje hrvatskoga i južnoslvenskog elementa uopće postaje osnovnom preokupacijom državne politike Mletačke Republike u Istri. (Kritiku tih pogleda iznio je Angelo Vivante još 1912. u poznatoj knjizi *Irredentismo adriatico.*[37]) Jednostrani opisi temeljeni na preuskoj osnovici, gotovo isključivo na objelodanjenoj građi i regestama[38] bez novih arhivalnih istraživanja,[39] nisu mogli izaći iz okvira nevjerodostojna i statična klišea koji je nametnula nazadnjačka politička ideologija. Zbivanja na istarskome tlu u XVI i XVII st. i dokumenti tog doba sačuvani do naših dana prijetili su da pokolebaju nacionalno-politički kontekst o neprekinutome romanstvu i talijanstvu Istre koji se uporno izgrađivao u povijesnim prilozima o rimskom dobu i ranome srednjem vijeku. Tek se u najnovije doba na takvo stajalište kritički osvrnuo Sergio Cella koji za XVII st. kaže da je »malo poznato i da o njemu prevladava uobičajena predodžba koju su oblikovali povijesničari moralisti *Ottocenta*«.[40]

Od rezultata te historiografske produkcije trajniju vrijednost — uporabivu *mutatis mutandis* i danas — zadržali su kronološko-faktografski opisi, prikazi političke povijesti (nažalost nepotpuni) i objelodanjena građa (koju je potrebno revidirati i dopuniti). Rasprave i ostali radovi Carla i Camilla De Franceschija, Bernarda Benussija, Bernarda Schiavuzzija, Luigija Morteanija i drugih mogu još uvijek poslužiti kao početni oslonac u radu na da-

[36] Nikola Žic, Rovinjsko Selo, *Hrvatska Straža* IX, Zagreb 1937, br. 210, str. 4. Opisuje »lijep običaj zajedničkih rogacija talijanskih građana i hrvatskih seljaka kod kapele Majke Božje od snijega [...] kada su se rovinjski građani našli u bratskom zagrljaju svojih susjeda Hrvata iz Rovinjskog Sela«.

[37] Angelo Vivante, Irredentismo adriatico, Firenze 1954, 138. Autor upozorava da »fraseologia politica [...] parla spesso dello slavismo istriano come di un' importazione artificiale e posteriore della repubblica, alludendo alle colonizzazioni statali che le Serenissima inizia appena a metà del secolo XV e prosegue fino al XVII«. Vivante, naprotiv, ističe da objavljena izvorna građa i znanstvena povijesna literatura upućuju na zaključak da tzv. slavenska kolonizacija, »documentata sin dagli albori dell '800 d. Cr., prosegue senza soluzioni di continuità, nei secoli X, XI, XII, a stimolo fondamentale sponatneo (ricerca di terre migliori, impulso verso il mare ecc.) favorita dal feudalismo [...]«.

[38] Svi prilozi istarskih povjesničara do polovice XX. stoljeća nastali su na osnovi građe koju je prikupio Luciani, a priredilo i objelodanilo uredništvo časopisa *Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria* (dalje: AMSI).

[39] Poslije Lucianijeve smrti (1894) nisu nastavljena sustavna istraživanja u mletačkom arhivu *(Frari)*, pa neke serije izvora, čije je objelodanjivanje započeto u AMSI, nisu dovršene (npr. građa iz fonda Senato: Dispacci Rettori d'Istria). Usp. Miroslav Bertoša, Pisma i poruke istarskih rektora. Vol. I: 1607—1616, MSHSM 52, Zagreb 1979.

[40] Sergio Cella, Studi sull'Istria del '600 — Considerazioni, *AMSI*, n. s. XVII, Venezia 1969, 59 (»in questo secolo così male conosciuto per il quale prevale la stereotipata immagine suggerita dagli storici moralisti ed eruditi dell '800«).

ljim istraživanjima i oblikovanju modernih mikrosinteza, premda u mnogo čemu i nisu sasvim pouzdane i vjerodostojne.

Premda neriješeno pitanje naše zapadne granice i oštra diplomatska borba koja se oko toga povela nije pozitivno djelovala na uklanjanje politikanskih tendencija iz talijanske historiografije, tršćanski je povjesničar Fabio Cusin[41] već 1952. u veoma oštrom polemičnom tonu najavio razbijanje pseudonacionalnih mitova. Pristašama egzaltirane i usijane velikotalijanske ideje, koji su u povijesti Trsta vidjeli »dvadeset stoljeća talijanstva« *(venti secoli di italianità)*[42] Cusin je u svojoj sjajnoj persiflaži ponudio jednu realnu i hladnu alternativu — »dvadeset stoljeća bure na Krasu i u Tršćanskome zaljevu« *(venti secoli di bora sul Carso e sul Golfo)!*[43]

Mnogo kompleksnije i cjelovitije u dvomilenijskom tijeku (od rimskoga doba do prvih godina talijanske vladavine i početka fašizma) zahvatio je etničku problematiku Ernesto Sestan u spomenutoj knjizi *Julijska Venecija. Bitne odrednice etničke i kulturne povijesti.*[44] Kao dobar poznavatelj povijesne literature Sestan je, snagom svoje stvaralačke sposobnosti i izrazitim smislom za uočavanje magistralnih sastavnica problema kojim se bavi, uspio ocrtati svoju zanimljivu i vrijednu pažnje viziju etničkih i kulturnih tokova na istarskome tlu. Ipak, bez dubljega poznavanja izvora i bez vlastitih arhivalnih studija nije se u potpunosti mogao osloboditi utjecaja talijanske građanske historiografije i spasiti tekst od nekih netočnih tvrdnja i domišljanja. Premda je u predgovoru prvome izdanju god. 1947. za sebe istakao da je »Talijan, i po obiteljskom porijeklu Talijan iz krajeva koji su sada izgubljeni«[45] i da s povijesne točke gledišta, »želi proučavati u živoj otvorenoj i krvavoj rani kako se stoljećima razvijao moralni, intelektualni, društveni i politički život u toj graničnoj pokrajini«[46], treba priznati da se uspio odhrvati pogubnom utjecaju vremena u kojemu je djelo nastalo. Sestanov je pokušaj ostao jedinom esejističkom etničko-kulturnom sintezom o istarskom prostoru iz pera stručnoga povjesničara.

Novi tonovi u recentnoj talijanskoj povijesnoj literaturi o Istri označavaju postupno ali veoma sporo udaljavanje od tzv. »nacionalno-liberalne« historiografije. Osim u spomenutom prilogu G. Cervanija i E. de Franceschija, takva se nastojanja odražavaju i u nekim napisima miljskoga i tršćanskog povjesničara Franca Colomba. Njegova zaključna razmatranja u ocjeni rasprave Giulia Cervanija i Giusta Borrija *Considerazioni sulla rivolta di Muggia del 1623*[47] prelaze uske okvire prikaza i pokreću (iako s golemim zakašnjenjem) neka bitna pitanja revalorizacije zbivanja u istarskoj prošlosti:

»Osobita je zasluga dvojice vrijednih znanstvenika što su na stranicama svoje rasprave obradili problem koji je lokalna historiografija zanemarivala

[41] Fabio Cusin (1904—55), tršćanski povjesničar. Usp. Giulio Cervani, La storia d'Italia ed il concetto del confine orientale nel pensiero di Fabio Cusin (Predgovor novom izdanju Cusinove knjige Confine Orientale d'Italia nella politica europea del XIV e XV secolo, Trieste 1977, str. VII-LI).

[42] Attilio Tamaro, Trieste. Venti secoli di italianità, Roma 1944.

[43] Fabio Cusin, Venti secoli di bora sul Carso e sul Golfo, Trieste 1952.

[44] E. Sestan, Venezia Giulia, n. dj.,

[45] Isto, str. VII (»Chi scrive è italiano, e per origini famigliari, italiano di quelle terre ora perdute [...]«).

[46] Na i. mj. (»vuole studiare [...] nel vivo di una piaga aperta e sanguinante, come nei secoli, si sia svolta la vita morale, intellettuale, sociale, politica nella zona di giuntura [...]«).

[47] *Archeografo Triestino* n. s. XXXI—XXXII, 1969—70, 49—62.

namjerno, a ne zbog nedostatka izvora [...]. Istinita je činjenica da je historiografiji koja je nosila iredentistički pečat bilo veoma teško uklopiti tu pobunu u stereotipnu i neoriginalnu shemu o nepromjenljivoj vjernosti istarskih gradova prema Veneciji, nasljednici Rima i 'njegovateljici' talijanske civilizacije u tom području.

Općenito se može reći da je istarska historiografija osrednje proučila razdoblje XVI. i XVII. st. i da su, kritički i metodološki, njezini zaključci sumnjivi i nesigurni, jer je taj period bio 'nezgodan' s ideološkog stajališta: govoriti loše o Veneciji bilo je isto što i govoriti loše o Italiji. Stoga je logično da se većina povjesničara posvetila izučavanju ideološki mirnijih razdoblja, kao što su rimska vladavina i rani srednji vijek«.[48]

Lucidne i realistične Colombove primjedbe, iznijete u časopisu koji se u gotovo devet desetljeća svojega izlaženja nije odlikovao znanstvenom objektivnošću i kritičnošću prema povijesnim činjenicama, nesumnjivo označavaju pojavu novih naprednijih i objektivnijih nastojanja i u prilozima nekih njegovih suradnika. Tome svakako pridonosi i smjena generacija koja se upravo vrši. No, osim prevladavanja spomenutoga mita o tobožnjoj velikotalijanskoj misiji Mletačke Republike, napredna bi talijanska historiografija trebala učiniti još jedan korak naprijed i odbaciti iskrivljavanje, negiranje i prešućivanje brojčane premoći, te gospodarske i kulturne uloge koju je hrvatski i slovenski etnički sloj odigrao u prošlosti Istre.

U golemom raskoraku sa suvremenim kretanjima u povijesnoj znanosti i, u još većoj mjeri, s radikalnim promjenama u stvarnome životu, nalazi se današnja desno orijentirana *grupa* talijanskih povjesničara, publicista i sentimentalnih prikupljača podataka o prošlosti, zakašnjelih ali gotovo ortodoksnih pristaša i nastavljača iredentističkih i nacionalističkih strujanja XIX. i polovice XX. st. Okupljeni uglavnom oko *Unione degli Istriani, Società istriana di archeologia e storia patria* (u kojoj se, kako je spomenuto, tek posljednjih godina javljaju neka objektivna nastojanja), *Centro culturale »Gian Rinaldo Carli«* i sličnih institucija, ti anakronistički relikti jednoga mračnog i nedemokratskog doba, čija spisateljska i nakladnička produkcija nema obilježja »historiografske škole«, veoma uporno nastoje, zanemarujući dostignuća znanstvene talijanske historiografije i nove rezultate hrvatskih i slovenskih povjesničara, realizirati svoju »viziju« istarske prošlosti na staroj građanskoj nacionalističkoj koncepciji zacrtanoj još sredinom prošloga stoljeća.[49] Većina tih autora nisu povjesničari po struci, a svoju su deformiranu

[48] AMSI XX—XXI, Trieste 1972—73, 422 (»precipuo merito dei due valenti studiosi è d'aver trattato in queste pagine un argomento finora volutamente trascurato dalla storiografia locale e non certo per mancanza di fonti, come giustamente fanno osservare il Borri ed il Cervani. La verità è invece che per la storia di stampo irredentistico riusciva difficile inserire questa rivolta nello schema stereotipato ed oleografico dell'immutabile fedeltà delle città istriane verso Venezia, erede di Roma e 'baila' della cività italiana in quelle terre. In generale anzi si può dire che il periodo compreso tra il secolo XVI ed il XVIII sia stato mediocremente studiato dalla storiografia istriana e con conclusioni criticamente e metodologicamente discutibili, proprio perchè esso constituiva un periodo 'scomodo' dal punto di vista ideologico: parlar male di Venezia era come parlar male dell'Italia. Logico così che la maggior parte degli storici si sia volta ad indagare periodi più tranquillizzanti dal punto di vista ideologico quali la dominazione romana o il Medio Evo«).

[49] Takve su, primjerice, edicije Historia Nobilissima — collana di monografie di città istriane u kojoj su tiskane monografije o Cresu (Alfonso Orlini, Cherso, Trieste s. a.), Labinu (Sergio Cella, Albona d'Istria, Trieste s. a.), Puli (Bruna

i netočnu spoznaju o smislu i značenju historiografskog rada formirali u poslijeratnim godinama, u razdoblju uspona fašizma i njegovih krajnje agresivnih nasrtaja na pripadnike drugih klasnih, nacionalnih, kulturnih i ideoloških orijentacija. Tu netrpeljivu atmosferu, koja je svoju oštricu usmjerila i protiv znanstvene historiografije, uočio je i osudio i Benedetto Croce u *Marginaliji* dodanoj god. 1927. trećem izdanju svoje knjige *Teorija i povijest historiografije:* »Povijesnoj kritici često se događa da ne izgleda baš velika prijateljica patriotizma i nacionalizma i da zbog toga doživi loš prijem i maltretiranje. Da ne idemo u prošlost, kada bi danas netko u Italiji podsjetio javnost da povijest Rima nije povijest Italije, da današnji Talijani nisu sinovi Rima, da Rimsko Carstvo ne može predstavljati ideal snage i veličine, jer predstavlja zapravo lagano i nezaustavljivo opadanje jednoga društva i državnog organizma, ili slične općepoznate istine kritične historiografije, taj bi se ubrzo našao okružen nimalo ugodnim orkestrom suprotnih glasova. Zbog toga se mnogi naši profesori povijesti ne samo ustežu iznijeti te obične istine, već idu tako daleko da se osmjeljuju otvoreno iznijeti u svojim radovima razna mudrijašenja suprotna istini«.[50]

Slabljenje kritične misli dovodi do toga, tvrdi Croce, da su povijesne neistine postali »modeli za stvaranje legendi i mitova koji prate i animiraju političku akciju i s njom čine cjelinu«.[51]

Takav je pristup povijesnim problemima zadržala do danas nekolicina povjesničara i publicista, dok je talijanska znanstvena historiografija — i ona »gramšijevske« i ona »kročeanske« orijentacije — koja povijesne pojave proučava modernim tolerantnim i progresivnim postupcima, isključila Istru iz svojih znanstvenih projekata.

I. 3. **Talijanski pisci o kolonizaciji Istre**

Spomenuti negativni činitelji, koji su u drugoj polovici XIX. i prvoj polovici XX. st. utjecali na formiranje idejnih i metodoloških pogleda istarskih talijanskih povjesničara, na njihov stil rada, shvaćanje uloge povjesničara i odnos prema izvornim dokumentima u tumačenju prošlosti Istre, najviše su se odrazili upravo na prikazu najranijeg slavenskog doseljivanja i kontinui-

---

Forlati Tamaro, Pola, Padova 1971), Motovunu (Luigi Papo, Montona, Padova 1974) i Poreču (Giuseppe Cuscito — Lina Galli, Parenzo, Padova 1976), zatim Collana di studi istriani del Centro culturale »Gian Rinaldo Carli« (Andrea Benedetti, Umago d'Istria nei secoli, I—II, Trieste 1973—75; Luigi Parentin, Cittanova d'Istria, Trieste 1974), te razna izdanja pojedinih sekcija Unione degli Istriani, privatne naklade i sl.

[50] Benedetto Croce, Teoria e storia della storiografia, Bari 1976 (jedanaesto izdanje), 323 (»Alla critica storica accade spesso di apparire non abbastanza amica al patriottismo o nazionalismo, e di ricevere perciò cattive accoglienze e maltrattamenti. Per non andar lontano, se alcuno volesse provarsi oggi, in Italia, a rammentare che la storia di Roma non è la storia d'Italia, che gl'Italiani odierni non sono i figli di Roma, che la Roma dell'Impero non può fungere da ideale di forza e di grandezza perchè rappresenta invece una lenta e indarno infrenata decadenza di una società e di un organismo statale, e simili ovvie verità della critica storica, si sentirebbe subito attorniato e avvolto da un coro musicale tutt'altro che di lieto suono. Per la quale ragione molti nostri professori di storia non solo si astengono dal rammentare quelle verità elementari, ma si danno, come possono, coraggio e faccia franca a ragionare. nelle loro sempre dotte elucubrazioni, le sentenze opposte al vero«).

[51] Isto, 323—24.

teta hrvatske (i uopće južnoslavenske) kolonizacije sve do njezina vrhunca u XVI. i XVII. st.[52] Talijanski povjesničari (npr. Pietro Kandler), pasionirani istraživači prošlosti (npr. Tomaso Luciani, Carlo De Franceschi) prvi su se koristili građom arhiva Frari u Veneciji,[53] tzv. Rašporskog arhiva[54] i istarskih župnih arhiva i ostavili budućim generacijama historičara dragocjene izvore o migracijama i gospodarskim promjenama koje je ona izazvala, ali su je ostavljali u »rudimentarnome« stanju, u sirovu obliku, ili tumačili po unaprijed skrojenim shemama u duhu nacionalnih i građanskih shvaćanja onoga doba.

Ideja o pisanju sinteze istarske povijesti, o angažiranom prikazu s naglašenim nacionalnim i političkim protalijanskim stajalištima u kojemu bi se zanijekala, omalovažila i potisnula u stranu prisutnost hrvatskog i slovenskoga žiteljstva, nikla je u redovima istarske političke emigracije.[55]

Propagandu koju su tršćanski i istarski emigranti širili u milanskom i torinskom tisku nije, prema tvrdnji Camilla De Franceschija, bila dovoljna da »pred talijansku i stranu diplomaciju iznese na vidjelo pravo Italije na takozvano Austrijsko primorje *(Adriatisches Küstenland)*«,[56] pa je odlučeno da se o tome objavi »jasan dokumentarni povijesni prikaz«.[57] Prema tom projektu, zacrtanom 1860. među tršćanskim emigrantima (A. Abro, C. Ressman i E. Solferini) i tajnim grupama separatista u Trstu i Kopru, autor te angažirane političke sinteze trebao je biti Pacifico Valussi.[58] No, tada je već bio napisan i objavljen Combijev »Uvod u povijest Istre« *(Prodromo della storia*

---

[52] Ta su obilježja istarske talijanske historiografije najočitije izražena u polemičnom radu Bernarda Benussija, La liturgia slava nell'Istria, *AMSI*, IX, f. 1—2, Parenzo 1894, 151—283.

[53] Usp. Tomaso Luciani, Fonti per la storia dell'Istria negli Archivi di Venezia (Quinta edizione), Trieste 1890 [prvo izdanje: 1873].

[54] Pod nazivom »Rašporski arhiv« podrazumijeva se građa nastala od XVI. do XVIII. stoljeća u kancelariji rašporskog kapetana u Buzetu. U doba Austrije (do približno 80. tih godina XIX. st.) bio je dio općinskog arhiva, a na poticaj Tomasa Lucianija i Carla De Franceschija prenijet u arhiv istarske pokrajinske vlade *(Giunta Provinciale)* u Poreč. Pod Italijom Rašporski je arhiv uključen u *Archivio storico dell'Istria* u Puli, a *Società istriana di archeologie e storia patria* odnijela ga je, čini se, u svibnju 1947. iz Pule i pohranila u *Archivio di Stato* u Veneciji, pa još uvijek nije pristupačan javnosti. Rašporski arhiv sadrži opsežnu i veoma važnu, dosad gotovo nekorištenu, građu za gospodarsku, migracijsku, etničku, političku i kulturnu povijest mletačkog dijela Istre, te izvore za studij odnosa između mletačkih i austrijskih podanika oko graničnog područja na Buzetskom krasu, Bazguniji i Labinštini. (Usp. Miroslav Bertoša, Izvještaj o prikupljanju podataka o starome Rašporskom arhivu; rukopis.)

[55] M. Bertoša, Carlo Combi, n. nj., 181—90.

[56] Camillo De Franceschi, L'attività dei comitati politici di Trieste e dell'Istria dal 1859 al 1866, *AMSI* n. s. I, Venezia 1949, 154 (»di mettere in evidenza dinanzi alla diplomazia italiana e straniera il diritto d'Italia sul cosidetto Litorale austriaco«).

[57] Na i. mj. (»una lucida documentata esposizione storica sull'argomento«). — Nacionalna se propaganda poticala i na drugim područjima pisane riječi. Tako je, primjerice, pod utjecajem Tomasa Lucianija mladi pisac-romantik, profesor književnosti Nicolò P. Grego iz Omišlja na Krku, proširio tematiku svojih laganih pučkih pripovijesti i na Istru. Nakon kraćega službovanja u Rijeci i Kopru Grego je 1862. emigrirao u Lombardiju i tu službovao do konca svoje karijere. Na Lucianijev nagovor napisao je nekoliko jednostavnih priča s povijesnim sadržajem čiju je radnju smjestio u Istru: »I Turchi a Cittanova«, »La notte di San Sebastiano« (u kojoj opisuje napad uskoka na Labin i Plomin 1599), »La disfida di Santo Gavardo« i druge.

[58] Camillo De Franceschi, L'attivita, n. dj., 154.

dell'Istria) — kasnije je to proglašeno prvim sintetičkim nacrtom istarske povijesti[59] — a među istarskim talijanskim intelektualcima još se uvijek vjerovalo da će tu zadaću obaviti Pietro Kandler. Njega su još od početka četrdesetih godina Tomaso Luciani i Carlo De Franceschi smatrali predestiniranim piscem knjige o istarskoj povijesti. Prikupivši tečajem dugih godina rada — na koji se bacio sa strašću darovita istraživača tršćanskih i istarskih starina — golemi izvorni i dokumentarni materijal (arheološke podatke, rimske natpise, vlastoručno izrađene i sređene kronološke preglede, popise svjetovnih i crkvenih institucija i ličnosti, popise istarskih providura, rektora, kapelana i namjesnika ... u mletačkom i austrijskom području, pregled istarske metrologije i sl.),[60] Kandler je u glavnim crtama već označio smjernice za pisanje sinteza. On se, međutim, oglušio na Lucianijeva i De Franceschijeva nagovaranja, uvrijedivši se, po mišljenju Enrica Genzardija, zbog oštrih kritika koje su mu na stranicama lista *La Provincia dell'Istria*, polumjesečnika iredentističke orijentacije, upućivali njegovi politički protivnici.[61]

Dio istarskih iredentista računao je na Kandlera kao potencijalnog pisca sinteze, ali se, upravo zbog njihova intransigentnoga stajališta, ta suradnja izjalovila. God. 1869. Carlo De Franceschi piše Lucianiju: »Već trideset godina uporno nastojim kod njega na tom pitanju i nisam vjerovao da ću prije ostariti negoli spoznati da će ta moja žarka želja ostati neuslišena«.[62] Uvjerivši se da Kandler neće napisati povijest Istre, De Franceschi je pozvao Lucianija i Combija da to učine, ali je, kako uočava Genzardi, i sâm gajio nadu da će je upravo on prvi napisati[63] (što se i dogodilo).[64]

No, dok je Kandler, koji »nije bio čovjek *Risorgimenta*«,[65] ali je, vodeći računa o političkim i ekonomskim interesima svojega grada, nesumnjivo bio »dobar austrijski Talijan« *(un buon italiano austriaco)*,[66] savjesno prikupljao arheološku i arhivsku građu i kritički je prezentirao javnosti, bez prenaglašenih nesklonosti prema netalijanskim narodima u Istri i Trstu, iredentistički pisci i njihovi nacionalno angažirani nastavljači veoma su isticali upravo tu sastavnicu svojega historiografskog i publicističkog rada. Spomenuti propagator iredentističkih ideja, Carlo Combi, primjerice, smatra da je Venecija provodila organiziranu kolonizaciju hrvatskog i uopće južnoslavenskoga življa u istarska sela i gradiće opustošene ratovima, kužnim epidemijama i sveopćom depopulacijom ponajviše »radi jačanja obrambene snage istarsko-

[59] Priređivači Combijeve zbirke članaka *Istria* (n. dj.) smatraju da je taj uvod »primo abbozzo di una Storia dell'Istria« (57—8), dok ga sâm Combi naziva »cenni riassuntivi« (56).

[60] O Kandlerovim radovima do 1863. usp. Carlo Combi, Saggio di bibliografia istriana, Capodistria 1864 (Indeks), a poslije te godine: Giulio Cervani, Pietro Kandler storico di Trieste e dell'Istria, *AMSI* n. s. XXII, Trieste 1974, 1—16. Britanski konzul u Trstu R. F. Burton ostavio je zanimljivo svjedočanstvo o Kandleru u svojem djelu »Note sopra i castellieri o rovine preistoriche della pensiola istriana (tal. prijevod), Capodistria 1877, 14: »Il d. r Kandler incominciò a scrivere sulle antichità istriane nell'età di 15 anni, e perseverò in codesto studio fino à suoi ultimi giorni«.

[61] Enrico Genzardi, Tomaso Luciani scrittore e patriotta istriano, *AMSI* XXXII, 1920 — XXXIII, 1921, 36 (»Ma l'illustre uomo fece il sordo e mai volle porsi all'opera, perchè alcuni critici, dubitosi della serenità de suoi apprezzamenti, gli anticiparono acerbe critiche nel giornale la 'Provincia', delle quali il bravo scrittore ebbe forse il torto di sdegnarsi soverchiamente«).

[62] Na i. mj., 35 (»Sono trent' anni che insisto presso di lui su quest' argomento e non credevo di diventar vecchio prima di veder esaudito questo mio ardentissimo voto«).

ga žiteljstva protiv [...] opasnih susjeda«.[67] Njegova opsjednutost »istočnom granicom« i strah od ekspanzije slavenskoga susjeda došli su i tu do izražaja. Combi oštro osuđuje gospodarsko-populacijsku politiku Republike sv. Marka, ističući »da bi ostarjela Venecija bila mnogo bolje učinila da je, umjesto naseljivanja stranaca, u toj graničnoj zemlji [...] ponovno probudila život starih vremena i tako potakla duh talijanstva«.[68] Politikantski *pium desiderium* Carla Combija nema nikakve veze s istarskom stvarnošću XV—XVII. st.

U svojim se člancima Combi u više navrata osvrtao na pitanje etničkoga sastava istarskog žiteljstva, i to ne samo u prošlosti nego i u XIX. st. Već u prvom svesku almanaha *Porta Orientale*[69] on je, preuzimajući podatke iz Kandlerova članka »O pučanstvu koje je nastavalo Istru«,[70] pokušao opisati mletačku kolonizaciju. Combi doseljenike obuhvaća zajedničkim pojmom »slavenska plemena nazvana *novo žiteljstvo (tribu slave chimate genti nuove)*«, a među njima razlikuje »plemena« »Slavena« *(Slavi)*, »Morlaka« *(Morlacchi)*, »Dalmata« *(Dalmati)* i »Srbo-Crnogoraca koji su se 1657. naselili u Pedrolu ili Peroju nedaleko od Pule« *(Serbi Montenegrini nel 1657 stabilitisi in Pedrolo o Peroi presso Pola)*.[71]

U tom je godištu i drugi suradnik almanaha — Antonio Coiz — iznio mišljenje da »slavensko pleme, naseljeno na seoskome području i u brdovitim predjelima, broji približno 112.000 i da se dijeli na dva roda: slovenski i srpski [...]«.[72] Kada se tom pitanju vratio poslije tri godine, Combi je potpuno prihvatio Coizovu tezu o diobi istarskoga žiteljstva na Talijane, Slovence i Srbe! U torinskoj »Rivista Contemporanea« objavio je 1860. spomenuti članak o etnografiji Istre i pritom iznio ovakvo stajalište:

»Sada na malom prostoru te pokrajine imamo dva plemena, talijansko i slavensko; prvo je gotovo potpuno kompaktno, civilizirano, ono gospodari čitavom obalom i svakim, pa i najmanjim, kulturnim središtem u unutrašnjosti; drugo pleme živi raštrkano po najskromnijim osamljenim seoskim kućicama, ono je različito po porijeklu, po običajima, po jeziku, bez svoje povijesti, bez kulture. Broj Talijana, uključujući i one u Trstu, iznosi 160.000, a Slavena — pravih i talijaniziranih — ima 112.000«.[73]

---

[63] Na i. mj., 36.

[64] God. 1879. u Poreču je tiskana knjiga Carla De Franceschija, L'Istria — note storiche, prvi sintetički pregled istarske povijesti.

[65] G. Cervani, Pietro Kandler, n. dj., 11 (»Il Kandler *non* fu un uomo del Risorgimento e *non* ragionò come tale«).

[66] Camillo De Franceschi, L'attività, n. dj., 183.

[67] C. Combi, Istria, n. dj., članak La frontiera Orientale d'Italia e la sua importanza, str. 45 (»per aumentare le forze della popolazione istriana contro [...] pericolosi vicini«).

[68] Na i. mj., 189 (»Se l'invecchiata Venezia avesse ridesta in quella terra di confine [...] la vita dei tempi antichi, favorendo il genio italiano, avrebbe meglio fatto che non importandovi nuovi stranieri«).

[69] Na i. mj., passim (u članku Prodromo, n. dj.).

[70] Pietro Kandler, Dei popoli che abitarono l'Istria, *L'Istria* VI, n. 18, 3 maggio 1851 — n. 20, 17 maggio 1851.

[71] C. Combi, Prodromo, n. dj., 46—54.

[72] Antonio Coiz, L'Istria geografica, *Porta Orientale* 1857, Capodistria 1890 (seconda edizione), 13 (»Di stirpe slava, abitante la campagna e la parte montuosa, 112.000 all'incirca. Van essi divisi in due famiglie: la slovena e la serba [...]«).

[73] C. Combi, Istria, n. dj., u članku Etnografia dell'Istria, 152—3 (»Ora su questa breve provincia abbiamo due stirpi, l'italiana e la slava; la prima quasi intieramente unigena, incivilita, padrona di tutta la costa e d'ogni anco più piccolo

Tumačenje slavenske etnogeneze u Istri izneseno je ovim riječima:

»Što se tiče Slavena oni se dijele na dva glavna plemena: Srbe i Slovence. Srba, koje istarski Talijani zovu Morlacima, ima 54.000, a naseljavaju seosko područje donje Istre između Mirne, mora i Raše. No, prije negoli su doprli do obala te rijeke pomiješali su se sa slovenskim elementom, tako da se prijelazni sloj iz jednoga u drugo pleme (oko 10.000) nalazi baš u središtu poluotoka. Nasuprot tome oko lijeve obale Mirne nalazi se element koji predstavlja prijelaz od srpskoga k talijanskom plemenu, to jest oko 6.000 talijaniziranih Morlaka [...]«.[74]

Svoja domišljanja o etničkoj slici istarskoga poluotoka Combi dopunjuje tvrdnjom da se u središtu bivše Pazinske knežije i po selima Labinštine i Motovunštine smjestilo »oko 9.000 Slavena bosanskoga porijekla koje treba pribrojiti plemenu Srba [...]«.[75] Ukupno, dakle, Combi u Istri i Trstu razlikuje: 160.000 Talijana, 79.000 Srba, odnosno žiteljstva srpskog porijekla, i 33.000 Slovenaca. Po njemu su istarski čakavci nastali miješanjem srpskog i slovenskog sloja, dok čakavsko-ikavski sloj oko Mirne smatra »prijelazom od srpskoga k talijanskom plemenu«! To su, dakako, besmislena domišljanja, lišena bilo kakve znanstvene vrijednosti, kojima i ne treba komentara. Premda ih talijanska historiografija XIX. i XX. st. nije prihvatila, potrebno je, bar u kratkim crtama, upozoriti na njihov postanak. U istarskoj talijanskoj publicistici prvi se put spominju tragovi srpskog imena 1848, kada je urednik lista *L'Istria*, Pietro Kandler, počeo objavljivati jezičnu građu u seriji članaka pod naslovom »Saggio di dialetti istriani«.[76] U nastojanju da se prikaže raznolikost istarskoga jezičnog mozaika donijeti su primjeri govornih osobitosti pojedinih jezičnih area u Istri. Međutim, anonimni tekst pisan hercegovačkom štokavštinom i Gajevom grafijom, naznačen kao »srpski iz donje Istre i grada Trsta«,[77] nije vjerodostojan, tj. njegova provenijencija nije istarska, već je uredništvu najvjerojatnije dostavljen iz krugova tršćanskih Srba, odnosno njihove trgovačke kolonije i Srpske pravoslavne opštine.[78] Nesumnjivo su i Czoernigove »etnografske« ankete — osobito prva iz 1846. u kojoj su Srbi i Hrvati prikazani kao jedan narod (»Srbohrvati«) koji govori »srbohrvatskim jezikom«[79] — također utjecale na Combija i, bar u početku,

---

centro di coltura nell'interno; l'altra dispersa nei più umili casolari della campagna, varia d'origine, di costumanze, di linguaggio, senza storia, senza civiltà. Gl'Italiani, compresa Trieste. sommano a 160.000; gl'Slavi, tra puri e italinizzati, a 112.000«).

[74] Na i. mj., 154 (»Quanto agli Slavi essi vanno distinti in due stirpi principali: la serbica e la Slovena [...]. I Serbi, che gl'Italiani dell'Istria chiamano Morlacchi, sono in numero di 54.000, e abitano la campagna dell'Istria interiore tra Quieto, il mare e l'Arsa. Ma prima di toccare le sponde di questo fiume, si trammischiano ad elementi sloveni, sì che la transizione dall'una all'altra stirpe (circa 10.000) sta proprio nel centro della penisola. Sulla sinistra sponda del Quieto all'invece e presso la costa c'è il passaggio dalla schiatta serbica all'italiana, cioè Morlacchi italianizzati, in numero di circa 6.000 [...]«).

[75] Na i. mj., 155—6 (»Altri 9.000 Slavi, d'origine bosniaca, vanno attribuiti alla stirpe dei Serbi [...]«).

[76] *L'Istria* I, n. 18, Trieste, 4 aprile 1846. Saggio je zapravo počeo izlaziti u broju 13—14, 14. ožujka i s prekidima nastavljen do polovice 1846.

[77] *L'Istria* I, n. 18 (»Serblico dell'Istria inferiore, ed anche della città di Trieste«).

[78] Podrobnije o tome Miroslav Bertoša, Još o jednom prilogu naseljivanju Istre u XVII. stoljeću, *Historijski zbornik* XXV—XXVI, Zagreb 1972—73, 455—59.

[79] Usp. Fran Zwitter — Jaroslav Šidak — Vaso Bogdanov, Nacionalni problemi v Habsburški Monarhiji, Ljubljana 1962, 20—21; 211—16 i passim.

na neke talijanske povjesničare. Konačno, ne treba zanemariti ni činjenicu da se u to vrijeme mlada kneževina Srbija započela uspinjati, usmjeravajući svoj razvoj i političku ekspanziju prema programatskim tezama »Načertanija«. U spomenutom članku »Istočna granica Italije i njezina važnost« Combi već 1862. upozorava da će bez Istre Italija biti osakaćena i prisiljena da »na dva koraka od rječice Soče gleda zastavu mlade Srbije kako se vije na Julijskim Alpama«.[80] Možda je Combi svojom »etnografskom« mistifikacijom htio upozoriti talijansku vladu i čitavu javnost da se tobožnji srpski element »već nalazi« u Istri i da bi, ako izostane intervencija, mogao ubrzo postati prethodnica mlade Srbije.

Iako je poraz talijanske vojske kod Custozze (24. lipnja 1866) i slom njezine mornarice kod Visa (20. srpnja) pokopao iluzije o ujedinjenju Istre s Italijom, Combi već sedam dana kasnije (27. srpnja 1866)[81] upućuje »Apel Istrana Italiji« *(Appello degli Istriani all'Italia)*[82] u kojemu, pored ostalog, ističe:

»Slavene, kojih ima dvadeset i više plemena, [...] tu su mirno doveli upravljači ove pokrajine da bi njima naselili zemlju opustjelu od ratova i kuge [...], no nije nastalo ni jedno selo s makar malo razvijenijim gospodarskim i kulturnim životom koje ne bi bilo potpuno talijansko [...]. Civilizacija je, dakle, sva naša, sva talijanska; naše je sve ono što čini život nekog naroda, njegovo dostojanstvo, ugled, ponos i njegovo lice«.[83]

Ti su se doseljeni »Slaveni«, po Combiju, poput »listova otrgnutih od svojega narodnosnog stabla«,[84] našli u istarskoj sredini »spremnoj da ih oslobodi prirođene ponositosti i da ih talijanizira«.[85] Štoviše, nastavlja on, budući da su »živjeli bez povijesti, bez tradicije, bez ustanova [...], i sâmi priželjkuju da se izjednače s nama« (tj. s istarskim Talijanima; *M. B.*).[86] Combi, dakle, hrvatski i slovenski etnički element u Istri, čak ni u godini 1866, još ne smatra protivnicima iredentističkih i velikotalijanskih posizanja. Točno primjećuje Ernesto Sestan da se Carlo Combi, iako »jedan od korifeja istarskog iredentizma« *(uno dei corifei dell'irredentismo istriano)*, nije do kraja oslobodio romantičarske i fachinettijevske predodžbe o istarskim »Slavenima«.[87] Combi, doduše, u njima ne vidi pastoralno-arkadijske plemenite i dobrodušne primitivce — »sretne divljake« (chateaubriandovske *heureux*

---

[80] C. Combi, Istria, n. dj., 190 (»Guai a noi, se popolo mutilato dietro a due piedi d'argine sul fiumicello dell'Isonzo, vedremo il vessillo della vergine Serbia inalberato sovra le vette dell'Alpe Giulia«!).

[81] Iako je u proglesu navedeno da potječe iz Istre, Apello je zapravo napisan u Firenzi. Usp. M. Bertoša, Carlo Combi, n. dj., 197.

[82] U vezi s autorstvom toga spisa vidi na i. mj.

[83] C. Combi, Istria, n. dj., 223—25 (»Sono Slavi di venti e più stirpi [...] pacificamente importativi dai dominatori di queste province per popolare le terre disertate dalle pesti [...]. Non sorge invece un villaggio, in cui si agiti un po' di vita civile, il quale non sia prettamente italiano [...]. La civiltà dunque è tutta nostra, [tutta italiana], nostro tutto, che costituisce la vita di un popolo, il suo decoro, il suo diritto«). Riječi u uglatim zagradama umetnuo je (čini se) B. Benussi. Usp. njegov spomenuti članak o Carlu Combiju (str. 628).

[84] C. Combi, Istria, n. dj., 223 (»Slavi [...] nell'Istria [...] sono foglie staccate dall'albero di loro nazione«).

[85] Na i. mj. (»nell'Istria [...] tutto era pronto a togliere loro la nativa fierezza e italianarli«).

[86] Na i. mj. (»Essi vissero e vivono senza storia, senza memorie, senza istituzioni [...] e desiderosi anzi di essere equiparati con noi«).

[87] E. Sestan, Venezia Giulia, n. dj., 82.

sauvages) — on ih potcjenjuje i smatra manje vrijednim, masom spremnom da se »akulturira«, ali ne i politički doraslim protivnicima. Tek će Combijevi nasljednici, nastavljači njegove nacionalističke ideologije, ili suvremenici i suborci duljega životnog vijeka od Combijeva, isticati potrebu »obrane talijanske civilizacije od nadirućega slavizma«.[88]

Problematika doseljavanja i nastanjivanja hrvatskog i uopće južnoslavenskog etničkog elementa u Istru ostala je na marginama zanimanja idućih nekoliko generacija istarskih talijanskih povjesničara. Premda je objelodanjivanje Kandlerovih »Povijesnih bilježaka o Puli« (posthumno god. 1876)[89] s relacijama prvih istarskih providura, promicatelja organizirane kolonizacije južne Istre,[90] i postupno publiciranje izvorne građe koju je Luciani slao iz Venecije, stvaralo uvjete za temeljitiji i objektivniji pristup fenomenu istarske kolonizacije, neke od spomenutih Combijevih ideja i domišljanja, modificirane i prilagođene novim uvjetima političkog i nacionalnog sukoba, uporno su se navodile ne samo potkraj XIX. st. već sve do danas.

Bez obzira na političke i nacionalne razloge koji su poticali Lucianija, njegov rad u mletačkom arhivu veoma je značajan za dalji razvitak istarske historiografije. Iako je kao autodidakt gotovo sve svoje znanje stekao vlastitim nastojanjima, Luciani je, i bez formalne školsko-studijske spreme, zahvaljujući urođenome istančanome smislu za traženje i pronalaženje ostataka prošlosti, bio, poslije Kandlera, najagilniji prikupljač izvora za istarsku povijest. Po dokumentima i regestama koje su Luciani i njegovi suradnici pronašli u fondovima mletačkog Frarija i prepisali, još se i danas pišu rasprave i sinteze. Već u drugome svesku *Atti e memorie* (1887) objavljeni su izvještaji mletačkih providura u doba *rata za Gradišku* (1614—1618),[91] u idućem upute duždeva mletačkim podestatima prije odlaska na dužnost u Istru (od XIV. do početka XVI. stoljeća)[92] i početka serije *Senato Misti — cose dell'Istria*, najstarije odluke senata prepisane u regestama od 1332. do 1440,[93] zatim regesta (s opsežnim citatima iz isprava) odluka mletačke vlade povjerljive prirode, *Senato Secreti* (1401—1630),[94] koja se kasnije nazivaju *Senato Rettori*

---

[88] Paolo Tedeschi, Prefazione alla seconda edizione, u *Porta Orientale*, 1890, str. V. Pisac naglašava: »Nella Porta Orientale sono gettate le fondamenta del Pro Patria che unisce tutti gl'Italiani di qua dell'Isonzo in un pensiero: la difesa della nostra civiltà contro l'irrompente Slavismo«.

[89] Pietro Kandler, Notizie storiche di Pola, Parenzo 1876.

[90] U tadašnjem Archivio generale di Venezia Kandler je prepisao izvještaje istarskih providura Marina Malipiera (29. lipnja 1583), Giacoma Reniera (5. listopada 1585), Nicoloa Salamona (5. ožujka 1588), Lodovica Mema (1590) (isto, 309—404). Priopćio je također i relacije puljskih rektora *(conte.* od 1637. *conte e provveditore di Pola)* Pietra Basadonne (1630), Vincenza Bragadina (1638), Pola Minia (1639), Girolama Correra (1650), Davida Trevisana (1650) i Girolama de Priuli (1659) (isto, 404--37).

[91] Relazioni di Provveditori veneti in Istria al tempo della Guerra di Gradisca, *AMSI* II, f. 3—4, Perenzo 1887, 33—125.

[92] Commissioni dei dogi ai podestà veneti nell'Istria, *AMSI* III, f. 1—2, 1887, 3—109. Građu je za tisak priredio povjesničar Benussi.

[93] Nazivom Senato Misti označena je najstarija serija izvora Državnog arhiva u Veneciji u kojoj se javljaju izmiješani dokumenti političke, diplomatske, građanske i krivične prirode razdvojeni tek kasnije. Serija je započela god. 1293, ali se u kasnije sastavljenim registrima navode rubrike tek od 1332. Usp. *AMSI* III, f. 3—4, 1887 — VI, f. 1—2, 1890.

[94] Senato Secreti — Cose dell'Istria, *AMSI* IV, f. 3—4, 1888, 265—301; VI, f. 3—4, 1890, 277—382; VII, f. 1—2, 1891, 3—80 (s dodatkom: Secretorum Consilii rogatorum pro factis Istriae, Anno 1335, str. 81—96).

(1630—1797).[95] Prvi kolovoza 1873. Luciani je poslao Pokrajinskoj vladi u Poreč 81 izvještaj koparskih podestata i kapetana (*podestà e capitanio di Capodistria),*[96] mletačkih funkcionara kojih su se administrativne, sudske i vojne nadležnosti protezale na čitavu mletačku Istru. U kratkom predgovoru Luciani napominje da su izvještaje mletačkih ambasadora iz Državnog arhiva u Veneciji već objavili N. Tommaseo, E. Albèri, M. Gachard, N. Barozzi — G. Berchet, A. Arneth, R. Brown i J. Fiedler[97] i da su Leopold Ranke, N. Gachard i A. Berchet već upoznali Evropu s tom značajnom građom,[98] no da pronađene i za tisak pripremljene relacije koparskih podestata i kapetana (kao i relacije rašporskih kapetana, puljskih knezova i providura, krčkih providura, generalnih providura mora, Kulfa, kapetana protiv uskoka, providura za zdravstvo, sol, šume i hrastove, za općinska dobra itd.) predstavljaju prvo upoznavanje znanstvene javnosti s prvorazrednim izvorima za pokrajinsku povijest, povijest jednoga važnog dijela Mletačke Republike.[99] U tijeku kasnijega rada u Frariju Lucianijevi su suradnici pronašli još sedam relacija iz druge polovice XVIII. stoljeća,[100] a zatim i 82 povjerljiva pisma državnog karaktera (tzv. *dispacci)* koparskoga podestata i kapetana mletačkoj vladi (1602—1606)[101] i 169 *dispaccia* rektora Labina, Buja, Novigrada, Vodnjana, Grožnjana, Izole, Motovuna, Milja, Poreča, Pirana, Pule, »Rašpora« (zapravo Buzeta), Sutlovreča i Umaga.[102] Prema tome, Luciani, njegovi suradnici i urednici *Atti e memorie* izabrali su, priredili za tisak i objavili, osim izvještajâ, još i 253 pisma (poslana iz Istre od 1602. do 1606.). Iako je poslije 1914. izašlo još 49 svezaka *Atti e memorie,* publiciranje *dispaccia* nije nastavljeno.

Lucianijevom su zaslugom objelodanjeni i veoma važni izvještaji rašporskih kapetana sa sjedištem u Buzetu, glavnih promicatelja kolonizacije u mletačkoj Istri u čiji su djelokrug spadali svi gospodarski problemi, smještaj i opskrba, te građanski i krivični sporovi doseljenika i dobjeglica koji su dobili državnu zemlju.[103]

Ta je građa, pohranjivana u Poreču, a zatim objavljivana, služila gotovo stotinu godina kao podloga svim člancima, raspravama i sintezama napisanim potkraj XIX. i početkom XX. st.[104]

---

[95] Senato Rettori — Deliberazioni Secrete di Senato — Serie Rettori, *AMSI* XVIII, 1901, 1—43; 213—47; XIX, 1903, 1—34; XX, 1905, 1—45; 249—82; XXII, 1907, 1—44; 259—95; XXIII, 1907, 1—64; 209—86.

[96] Relazioni dei podestà e capitani di Capodistria, *AMSI* VI, 1890, 45—103; 383—442; VII, 1891, 97—154; 279—353; VIII, f. 1—2, 1892, 87—183; X, 1895, 51—127; 289—337. Izvještaji obuhvaćaju razdoblje od 1525. do 1795.

[97] Relazioni, n. dj., *AMSI* VI, 1890, 45 i 49.

[98] O Rankeu i njegovim djelima pisanim na osnovi građe mletačkog Arhiva *(Frari)* usp. noviji prikaz Uga Tucci ja, Ranke storico di Venezia u predgovoru Rankeove knjige Venezia nel Cinquecento, Roma 1974, 1—69.

[99] Uvodna bilješka Tomasa Lucianija u Relazioni (n. dj., *AMSI* VI. f. 1—2, 1890, 45—50).

[100] Relazioni, n. dj., *AMSI* XIII, f. 1—2, 1898, 191—241.

[101] Dispacci del Podestà e Capitano di Capodistria al Serenissimo Principe, *AMSI* XXIII, f. 1—2, 1908, 65—101; XXVII, 1911, 15—35; XXIX, 1913, 1—22.

[102] Dispacci al Serenissimo Principe dei rettori di Albona, Buie, Cittanova, Dignano, Grisignana, Isola, Montona, Muggia, Parenzo, Pirano, Pola, Raspo (Pinguente), S. Lorenzo del Pasenatico ed Umago (1602—1606), *AMSI* XXIX, 1913, 23—80; 215—308.

[103] Relazioni dei Capitani di Raspo, *AMSI* IV, f. 3—4, 1888, 303—48. Objavljeno je deset relacija (1635—1784).

[104] Za taj je materijal Benussi rekao god. 1923. da još uvijek predstavlja prvorazredni povijesni izvor za proučavanje istarskih zbivanja za duge mletačke vla-

God. 1879. porečki tipograf Gaetano Coana izdao je spomenuto djelo Carla De Franceschija, *L'Istria — note storiche*, u kojemu su problematici kolonizacije posvećena dva poglavlja: »Nesređene prilike u Istri kao posljedica ratova i kuge«[105] i »Dovlačenje nove čeljadi izvršena u različito doba radi ponovnog naseljivanja onih istarskih područja koja su depopulirale provale barbarskih horda, ratovi i kuge«.[106] U prvome je naveo niz podataka o ratovima na istarskome tlu u doba Cambraiske lige (1508—23) i tzv. uskočkome ratu (1615—18), o kužnim epidemijama i njihovim posljedicama, iskoristivši građu koju je Luciani poslao Pokrajinskoj vladi u Poreč (De Franceschi je bio njezin tajnik) i tiskane izvore Pietra Kandlera i biskupa Tomasinija. Premda je pokazao da je opadanje žiteljstva dostiglo vrhunac upravo u XVI. i XVII. st., De Franceschi u idućem poglavlju prati povijest naseljivanja Istre od VI. st. dalje. Takav postupak držim ispravnim, jer je slavenska, odnosno hrvatska (i slovenska) kolonizacija zaista bila višestoljetni proces i protezala se od ranosrednjovjekovnih prodora u Istru sve do konca mletačke vladavine, pa i kasnije. De Franceschi je, međutim, veoma osiromašio povijest slavenske kolonizacije i njezin tisućljetni tijek sveo na desetak vremenski različitih naseljivanja. Pri tom je Kandlerovo kronološko nizanje seoba[107] samo neznatno dopunio i proširio opisom pokoje doseljeničke grupe, ali ocjenu značenja kolonizacije izrijekom nije dao. Ipak se De Franceschijevo stajalište jasno razabire iz mnogobrojnih citata izvornih dokumenata, od izjave predstavnika istarskih gradova na tzv. *Rižanskome placitumu* god. 804. koji ističu da je »vojvoda Ivan preselio Slavene na svoj grijeh i našu propast« (tj. na propast pravno-gospodarskog statusa gradova i građanskoga staleža)[108] do izjava providura Giacoma Reniera o južnoslavenskim doseljenicima kao »barbarskoj čeljadi, nekorisnoj zbog svojih poroka i nesposobnosti, koja bježi od naporna veslanja, borbe sabljom, od rada u polju, čeljadi rođenoj samo da se opija i čini razbojstva [...]«[109] i oštre osude doseljenika Zvane Radoševića i 68 obitelji koje je on doveo u Istru što ju je izrekao rašporski kapetan Girolamo de Priuli 1659. kada je Radoševićevu grupu doseljenika proglasio »najvećim lopovima u Istri«.[110] Očito je da De Franceschi ne spominje te prijetnje i osude zato da bi objasnio suštinu gospodarsko-etničkog procesa kolonizacije već da bi pružio »znanstvene« i »objektivne« dokaze političkoj propagandi talijanske građanske klase druge polovice XIX. st. koja je smatrala da su istarske »slavenske« seljačke mase — jednako one autohtone, kao i naknadno doseljene — smještene u Istri »na štetu i propast« njezinih političkih, ekonomskih i kulturnih pretenzija.[111]

---

davine (Bernardo Benussi, Tomaso Luciani nella storiografia dell'Istria, *Pagine Istriane* II, n. s., f. I—II, 1923, 48.

[105] Cap. XXXVIII: Infelici condizioni dell'Istria in conseguenza delle guerre e delle pestilenze (n. dj., 332—47).

[106] Trasporti di nuove genti, avvenuti in diversi tempi per ripopolare quelle contrade dell'Istria, che le irruzioni di orde barbare, le guerre e le pesti avevano disertato di abitatori (isto, 348—71).

[107] Pietro Kandler, Indicazioni per riconoscere le cose storiche del Litorale, Trieste 1855, passim.

[108] Carlo De Franceschi, L'Istria, n. dj., 349.

[109] Isto, 369.

[110] Isto, 371.

[111] Paolo Tedeschi, Il sentimento nazionale degli Istriani studiato nella storia (Capodistria 1889), gradi svoje etnocentrističke postavke upravo na kritici mletačke kolonizacijske politike i njezinim posljedicama za dalju istarsku povijest. Tedeschi zamjera Veneciji »što nije razumjela značenje svojega istarskog posjeda

Angelo Marsich, koparski svećenik i prikupljač medievalne povijesne građe, ispisao je iz neobjavljenih kodeksa i tiskanih vrela kronologiju slavenskog naseljivanja u Istri (od VI. do konca XVII. st.) i znatno dopunio spomenute De Franceschijeve podatke. Marsichev je prilog samo štura kronološka tablica s popisom 151 preseljivanja većih i manjih grupa kolonista i dobjeglica na istarsko područje.[112]

Drugi svećenik — Tomaso Caenazzo — kanonik i arhivar kaptolske crkve u Rovinju, objavio je četiri dokumenta iz *Acta Capitularia contra Villicos Murlachos:* investituru koju je god. 1526. izdala rovinjska općina hrvatskim obiteljima doseljenim na njezino područje i dokumente o obvezama kolonista prema općini.[113] O kolonizaciji Rovinjštine, osnivanju Rovinjskoga Sela *(Villa di Rovigno)* i gospodarsko-pravnim odnosima između rovinjskih građana i podestata s jedne i doseljenika s druge strane pisao je ubrzo poslije Caenazza i povjesničar Bernardo Benussi.[114] Premda Benussi nastoji analizirati heterogena useljenička strujanja u Rovinj (iz talijanskih, venetskih i furlanskih gradova, dalmatinske obale, iz dalekih mletačkih posjeda na Levantu i mnogih istarskih mjesta), nekoliko je odlomaka posvetio i tzv. Morlacima. Središnji je problem studije analiza zaoštravanja odnosa između Rovinjaca i seljaka Rovinjskoga Sela jer su pašnjaci *(Finida grande, Finida piccola* i *Valle di Laco Verzo),* zbog nagloga rasta stočarstva, postajali pretijesni.[115]

Što se tiče novih stanovnika Rovinja, Benussi je, na osnovi analize *Anagrafa* iz 1595, iznio podatak da je od 543 rovinjske obitelji 146 bilo doseljeno i da period najjače imigracije pada između 1530. i 1560.[116] Iako ta tvrdnja upućuje na zaključak da su se u grad uselile i neke hrvatske obitelji iz ro-

---

[...] već ga je napučila Morlacima, Grcima, Cipranima, bjeguncima ispod turskoga jarma, ponajviše lopovima i razbojnicima gorim od samih Turaka. Tako je nestala talijanska fizionomija istarskoga sela, tako se promijenila njezina sudbina, imena, legende, uspomene [...]«. No, Istrani su se, nastavlja Tedeschi, stopili u zajedničku talijansku kulturu i zato oplakuju propast Venecije, jer »u njihovim žilama teče talijanska a ne hrvatska krv, a to znači da su oni potomci Sergijevaca i Jonatasija a ne onih doseljenih lopova Zvane Radoševića; to je najljepši dokaz našega nacionalnog osjećaja« (str. 60, 62). Tedeschijeve su riječi školski primjer etnocentrističke opsjednutosti i izraz frustriranosti zbog sporoga napredovanja »akulturacije« istarskoga hrvatskog žiteljstva.

Carlo De Franceschi, doduše, nije nikada napisao takve besmislene tirade, no svojim je neznanstvenim tumačenjem doseljivanja hrvatskog elementa u Istru i uloge kolonista i dobjeglica omogućio pragmatističkoj publicistici da iznosi svoje teorije.

[112] Angelo Marsich, Quando e come vennero gli Slavi in Istria, *Archeografo Triestino* n. s. XIII, f. II, 1887, 411—29.

[113] Tomaso Caenazzo, I Morlacchi nel territorio di Rovigno, *AMSI* I, f. 1—2, Parenzo 1885, 129—40. Neobjavljeni Caenazzov rukopis Storia veneta di Rovigno objelodanio je Giuseppe Rossi Sabatini pod nešto izmijenjenim naslovom (Cinque secoli di dominazione veneta a Rovigno). Rukopisom se već koristio B. Benussi, a sadrži i podatke značajne za povijest kolonizacije. Usp. *Atti CRS* XI, 1980—81, 401—70.

[114] Bernardo Benussi, Abitanti, animali e pascoli in Rovigno e suo territorio nel secolo XVI, *AMSI* II, f. 1—2, Parenzo 1886, 121—56.

[115] Budući da su i rovinjski građani bili vlasnici velikih stada krupne i sitne stoke nastojali su što točnije razgraničiti pašnjake s doseljenicima u Rovinjskome Selu. Benussi u dodatku spomenutoga članka donosi nekoliko isprava o međama *Finide piccole* (str. 143—44), *Finide grande* (str. 145— 48), o međama između Rovinja i Bala (str. 149—51) načinjenih god. 1567, 1572. i 1573, te dvije terminacije o paši iz god. 1708 (str. 152—56).

[116] Isto, 123.

vinjskoga područja, Benussi u svojoj »Dokumentiranoj povijesti Rovinja«, u kojoj se također nalazi opsežno poglavlje o pučanstvu, izrijekom kaže da se »u Rovinj, za razliku od drugih istarskih gradova, u XVI-XVIII. st. nije useljavalo novo žiteljstvo«.[117] Benussija, međutim, opovrgava ne samo bogata demografska građa sačuvanih matičnih knjiga već i dodatak *Famiglie di Rovigno coi loro capostipiti* objavljen u prilogu njegove knjige.[118]

Benussi se nekoliko godina kasnije ponovno vratio problemu (južno)slavenske kolonizacije i obradio ga u članku koji je od njega naručila *Società istriana di archeologia e storia patria.*[119] *Società* se, naime, god. 1892. uplela u polemiku koja je izbila na stranicama lista »Eco del Litorale« nakon što je dr Fran Volarić objavio članak[120] i podnio Istarskom saboru u Poreču obrazloženu interpretaciju u vezi s uvođenjem staroslavenskoga jezika u hrvatske župe u Istri. Talijanska većina u saboru odbacila je Volarićev prijedlog, a povjesničar Benussi trebao je naručenom studijom o slavenskoj liturgiji »znanstveno dokazati« da »snaga [talijanskoga građanstva] i baza njegovih prava počiva na povijesnoj istinitosti«.[121] Prikaz staroslavenske liturgije, glagoljice i tvrdnja o tobožnjoj nespojivosti vjere i bogoslužja na hrvatskome narodnom jeziku, danas više nemaju nikakve vrijednosti, no zanimljivo je Benussijevo ponovno rezimiranje i dopunjavanje kronologije doseljivanja slavenskoga, odnosno hrvatskog elementa u Istru, koje je detaljnije i mnogobrojnije od spomenutog Marsicheva popisa, premda je Benussi ustrajao u svojoj tezi da se prije XI. st. Slaveni nisu trajno naselili u Istri.[122]

Početkom našega stoljeća još je jednom sažeo sve dotadašnje podatke o doseljivanju etnički raznorodnih grupa u Istru Bernardo Schiavuzzi, liječnik i povjesničar-arheolog autodidakt, u opširnoj raspravi *Povijesni osvrt na istarsku etnografiju,*[123] ali ju je dopunio i svojim istraživanjima i zapaža-

---

[117] Bernardo Benussi, Storia documentata di Rovigno, Trieste 1962, 190.

[118] Isto, 342—53. Matice rođenih, vjenčanih i umrlih čuvaju se sada u Historijskom arhivu u Pazinu.

[119] Bernardo Benussi, La liturgia slavi nell'Istria, *AMSI* IX, 1894, 151—283.

[120] Franjo Volarić, La lingua slava nella liturgia in Istria, *Eco del Litorale* n. 136, 26. XI 1892 (suplemento). — O Volariću usp. Vjekoslav Spinčić, Crtice iz hrvatske književne kulture Istre, Zagreb 1926, 116—17; Petar Strčić, Volarić Franjo, Enciklopedija Jugoslavije 8, Zagreb 1971, 531.

[121] Završna rečenica uvodne napomene uprave Società istriana [...] uz Benussijev polemični prilog (La liturgia, n. dj., 152).

[122] B. Benussi, La liturgia, n. dj., 203 — Karakteristično je za shvaćanje tadašnje uloge povjesničara u političkome životu pokrajine da su se Benussiju, s daleko više arogancije i daleko manje znanja u razmatranju problema staroslavenske liturgije u Istri, pridružili i drugi povjesničari, kao i pisci-politički pregaoci o istarskoj prošlosti. Tako je, primjerice, Luigi Morteani u svojoj Povijesti Motovuna (izašloj iz tiska 1894, iste godine kada i Benussijev prilog) u povišenome tonu iznio svoj prinos diskusiji o liturgijskom jeziku: »Samo su latinska liturgija i talijanski svećenici širili civilizaciju u Istri. Zaista je smiješno što neki slavenski svećenici [...], umjesto da odgajaju i šire vjersko osjećanje, nastoje pokazati da se i po selima Motovunštine u prošlim stoljećima služila glagoljaška liturgija i bezočno tvrde da je u XVI stoljeću sva Istra bila glagoljaška, izuzevši nekoliko gradova na obali [...]. Što se tiče Motovuna mi ćemo odgovoriti da u ovome gradiću, smještenom u središtu Istre, nijedna slavenska riječ ni u liturgiji, ni u propovijedi, ni u bilo kakvoj crkvenoj službi nikada nije parala uši ovih žitelja [...], pa zato odbacujemo tu zaplotnjačku klevetu bačenu na Motovun koji je po civilizaciji i vjeri bio uvijek talijanski« (Luigi Morteani, Storia di Montona, *Archeografo Triestino,* n. s. XIX, f. I, 1893, 336).

[123] B. Schiavuzzi, Cenni storici, n. dj.

njima. Autor započinje svoje navođenje etničkih promjena na istarskome tlu od propasti Zapadnog Rimskog Carstva i barbarskih provala, a završava ga padom Republike sv. Marka. Schiavuzzi, dakle, prati kontinuitet doseljivanja u Istru u tisućljetnome tijeku i niže primjere dolaska, imena došljaka spomenuta u dokumentima, svjedočanstva horografa, starih pisaca i namjernika o etničkome sastavu Istre u prošlosti. Rad ima i danas vrijednost kao kronološki kompendij podataka o kolonizaciji pronađenih do konca XIX. st., premda pretjerano veliki broj pogrešaka u znanstvenoj aparaturi otežava (katkada i onemogućuje) provjeravanje Schiavuzzijevih tvrdnja i zaključaka, produbljivanje i kritičko vrednovanje iznesene problematike. Schiavuzzi nije bio politički angažiran djelatnik i nije svoje tekstove prečesto opterećivao oštrim »antislavenskim« i velikotalijanskim tvrdnjama poput nekih drugih proučavatelja istarske prošlosti, premda one ponekad izbijaju i na stranicama Schiavuzzijeva razmatranja. Govoreći o XVI. st., Schiavuzzi zaključuje da su migracije »izmijenile etničku sliku Istre« i da je senat pogriješio što je »stranoj narodnosti, potpuno različitoj po jeziku i kulturi, predao najplodnija polja koja su tada bila baza bogatstva i gospodarskih izvora«.[124] jer se mletačka vlast »nije brinula da održi neokrnjenu talijansku nacionalnost pokrajine«.[125] Kolonizaciju hrvatskog i slovenskog etničkog elementa ne potiče samo vlada u Mlecima, već »nažalost« (!?), ističe Schiavuzzi, i pojedine gradske općine«.[126] »Srećom« (!), zaključuje autor, useljivanje pojedinih obitelji iz talijanskih gradova i mnogih Furlana i Krnjela, uglavnom sitnih trgovaca i obrtnika, »bar je djelomično popravilo štetu koju je talijanskoj narodnosti u Istri nanijelo naseljivanje Slavena«![127] Nesumnjiva je zasluga toga liječnika i povjesničara-samouka što je prvi opsežnije obradio pojavu i rasprostranjenost kužnih i malaričnih epidemija u Istri i pokazao u kolikoj su one mjeri predstavljale činitelje depopulacije,[128] te priredio kronološki prikaz tijeka migracijskih strujanja u Istru, no ipak je postao žrtvom »međunacionalne polemike« tako karakteristične za njegovo doba.

Većom studioznošću odlikuje se rasprava Camilla De Franceschija *Žiteljstvo Pule u XV. i idućim stoljećima,*[129] izrađena djelomično i na arhivskoj građi, a osobito dodatak s 1.600 »prezimena, imena i nadimaka pučanstva Pule i Puljštine od X. do XVI. stoljeća«.[130] Camillo De Franceschi sistematizirao je rezultate svojih prethodnika i unio nove podatke, koristeći se u njegovo doba postojećom a danas nepristupačnom građom.[131] Njegova je rasprava važna i zbog mnogobrojnih odlomaka, pa i cjelovito navedenih is-

[124] Isto, 77.
[125] Isto, 75.
[126] Isto, 47.
[127] Na i. mj.
[128] Bernardo Schiavuzzi, Le epidemie di peste bubbonica in Istra. Notizie storiche, *AMSI* IV, f. 3—4, Parenzo 1888, 423—47; La malaria in Istria. Ricerche sulle cause che l'hanno prodotta e che la mantengono, *AMSI* V. f. 3—4, 1889 (p. o.); Condizioni igieniche e demografiche della provincia nei secoli passati e loro nesso colla genesi della malaria, na i. mj. (p. o.); Le istituzioni sanitarie nei tempi passati, *AMSI* VIII, f. 3—4, 1892, 315—407.

[129] Camillo De Franceschi, La popolazione di Pola nel secolo XV e nei seguenti, Archeografo Triestino s. III, vol. III, 1907, 221—74.

[130] Isto. Appendice: cognomi, sopranomi e prenomi di abitanti di Pola e della Polesana nei secoli X—XVI, str. 275—315.

[131] Primjerice Raccolta di atti d'investitura conferiti ai nuovi abitanti della Polesana nei secoli XVI e XVII, iz Museo Civico di Pola.

prava za koje se danas ne može pouzdano utvrditi je li još postoje,[132] mnogih statističkih tabela i brojčanih pokazatelja. No i on, poput ostalih istarskih talijanskih povjesničara, smatra da je za teško gospodarsko stanje kriv isključivo »slavenski« element i da je Venecija trebala u Puljštinu i Vodnjanštinu »u prvome redu naseliti sposobne i radine talijanske ratare iz Trentina i istočne Furlanije koji bi ubrzo postigli da taj kraj ponovno procvate i vrati se nekadašnjoj svojoj plodnosti i bogatstvu«.[133]

I Benussijeva opsežna studija *Pula u svojim municipalnim ustanovama do god. 1797,*[134] tiskana 1925. u Veneciji, ima poglavlje *Šesnaesto stoljeće i ponovno naseljivanje.*[135] U odnosu na spomenute radove taj Benussijev prikaz kolonizacije ne donosi ni novih podataka ni novih tumačenja, a u izlaganju o pravno-povijesnome razvitku puljskoga municipalizma unijet je, vjerojatno, zbog autorove težnje k cjelovitosti.

Svoj životni historiografski opus Benussi je okrunio već spomenutom sintezom *Istra u svojoj dvomilenijskoj povijesti*[136] u kojoj je temeljitije i stručno zrelije postavio i rješavao istarske povijesne probleme od svojega prethodnika Carla De Franceschija, autora prvoga cjelovitog prikaza povijesti Istre, posvećenog istarskoj mladeži.[137] Poglavlje o kolonizaciji Istre[138] nije obogatio novim podacima. Ostao je dosljedan prijašnjoj tvrdnji iz god. 1894. da naseljivanje »Slavena« počinje tek u XI—XII. st., jer smatra da su »Slaveni vojvode Ivana« iz VIII — IX. st. zaključcima tzv. Rižanske skupštine, izbačeni ne samo s gradskih agera već iz Istre uopće i da im je zabranjeno naseljivanje i na »deserta loca«.[139] Autor je pokušao brojčano

---

[132] Spomenuta zbirka akata o investiturama novih stanovnika u Puljštini bila je sastavni dio tzv. staroga rašporskog arhiva (Antico archivio di Raspo); to su bila dokumenta rašporskog kapetana sa sjedištem u Buzetu, glavnoga rukovoditelja i nadziratelja kolonizacije mletačkog dijela Istre.

[133] Camillo De Franceschi, La popolazione, n. dj., 272.

[134] Bernardo Benussi, Pola nelle sue istituzioni municipali sino al 1797, *Miscellanea di storia veneto-tridentina* I, Venezia 1925.

[135] Isto, točka 5: Il secolo XVI e la riabitazione, str. 384—420.

[136] B. Benussi, L'Istria, n. dj.

[137] Carlo De Franceschi, L'Istria, n. dj.

[138] B. Benussi, L'Istria, n. dj., pogl. La colonizzazione, str. 333—347.

[139] Budući da većina talijanskih povjesničara zastupaju to stajalište još i danas potrebno je ukazati i na drugačija tumačenja teksta latinskog dokumenta o tzv. rižanskoj skupštini iz god. 804 (?), sačuvanom u prijepisu nastalom potkraj XV. ili početkom XVI. st. Skupštinu, poznatu i pod nazivom »rižanski placitum« (Placito di Risano), sazvali su carski poslanici — svećenik Izzo i grofovi Kadolah i Ajo koje su car Karlo Veliki i njegov sin Pipin uputili u Istru da razmotre pritužbe gradova. Na poljima u dolini rječice Rižane, nedaleko od Kopra, s carskim su se poslanicima sastale stranke u sporu: 172 predstavnika istarskih gradova i kaštela (homines capitanei, judices primates) podnositelji pritužaba, zatim gradeški patrijarh Fortunat (metropolita istarskih biskupa i, vjerojatno, posrednik između cara i istarskih gradova), te biskupi i vojvoda Ivan. Upravo vojvodi Ivanu, franačkome vojnom predstavniku u Istri i glavnome čimbeniku na kojega se oslanjala nova vlast, upućene su najoštrije pritužbe istarskih gradova, između ostalih i naseljivanje »poganih Slavena na zemlje crkve i naroda«. Iz te tvrdnje, unijete u zapisnik rižanske skupštine, može se zaključiti da je vojvoda Ivan svu neobrađenu zemlju, dosljedno se pridržavajući franačkih zakona, smatrao državnom, odnosno kraljevom (causa regis), čak i onda kada se nalazila na gradskim područjima. Kolonizacija u VIII. st. imala je ne samo gospodarsku već i vojno-stratešku sastavnicu: Istra je pogranična pokrajina koju središnja vlast nastoji ojačati i što čvršće povezati s Carstvom. Franačka istarska politika potiče dalje slavensko naseljivanje Istre i pridonosi pročišćavanju i učvršćivanju novih slavenskih općina poniklih

izraziti jačinu kolonizacije u pojedinim stoljećima i pri tom ustvrdio da je »povijest zabilježila ukupno 102 doseljivanja u Istru: 10 u XV. st., 56 u XVI. i 36 u XVII. stoljeću [...]«. Ipak se upitao: »No, koliko ima onih koji nisu ubilježeni u javne dokumente?«[140] Benussi je s pravom posumnjao u podatke koje je netom iznio. Danas se te brojke više ne mogu navoditi pri tumačenju učestalosti i rasprostranjenosti fenomena istarske kolonizacije jer su zastarjele, nevjerodostojne i pogrešne, ispisane iz malobrojnih i površno korištenih ondašnjih dokumenata, a dalja su ih istraživanja opovrgla. Kao i u ostalim Benussijevim radovima (i, dakako, radovima većine istarskih talijanskih po-

---

na područjima bivših agera gradova i kaštela. Provedeno po načelu kolonizacijske slobode naseljivanje Slavena vršilo se ne samo na krčevinama i »pustim mjestima« — kako to predviđa tzv. aachenski *Capitulare de villis*, poznati zemljišni zakonik iz doba Karla Velikog — već i na melioriranim zemljištima i u naseljima manjeg tipa. U »prvoj pritužbi« (I. Capitulo) građanski se predstavnici izričito žale da im je vojvoda Ivan oteo »donje kaštele« (ili »donje zaseoke«, »donje stancije« — *tulit nobis Casalia inferiora*, kako stoji u latinskome tekstu), svakako mala naselja u koja je smjestio slobodne slavenske koloniste s obvezom da drţavi, poput ostalih slobodnjaka, plaćaju najamninu. Nisu, dakako, svi Slaveni uživali prava slobodnih naseljenika, vjerojatno su neki od njih, osobito u srednjem dijelu Istre, bili vezani za nova pridvorna gospodarstva franačkih vlastelina. (Slobodna se istarska općina uspjela održati pod novim gospodarima i u idućim stoljećima.)

Rižanska je skupština ne samo tužaljka istarskih gradova i kaštela, jadikovka jednoga pravno-gospodarski i politički ugroženoga društvenog sloja u sukobu s novom stvarnošću i tijekovima povijesnih preobrazba, već i svojevrsni pokušaj njegova dijaloga s carskom vlašću. Premda su na *placitu* nazočni carski poslanici, valja pretpostaviti da je i vojvoda Ivan, glavni predstavnik feudalne vlasti i provoditelj franačkih reforma, dobio upute o stajalištima koja će zastupati. U svoju obranu izrekao je samo jednu rečenicu kojom se ogradio od optužaba da je provodio samovoljnu politiku. Ipak pomalo začuđuje njegova popustljivost zahtjevima istarskih građana i načelni pristanak da im ukine čitav niz podavanja, vrati podložnike, koloniste i težake i time, ipso facto, sankcionira ukidanje mnogih zakonitih oblika novoga sustava koji je i sâm s rigoroznošću uspostavljao! Manje je bio popustljiv prema pitanju slavenskih kolonista: »A za Slavene o kojima govorite, pođimo na same zemlje na kojima stalno prebivaju i pogledajmo; ondje gdje stalno stanuju a da vam ne nanose štetu, neka ostanu ondje prebivati; a gdje nanose kakvu štetu ili na poljima, ili na šumama, ili na šikarama, ili bilo gdje, istjerat ćemo ih van. Ako vam se svidi, postavimo ih na takva zapuštena zemljišta gdje mogu prebivati bez štete za vas, da budu korisni za općenito dobro kao i ostali narodi« (De sclavis autem unde dicitis, accedamus super ipsas terras ubi resideant, et videamus ubi sine vestra damnietate valeant residere, resideant; ubi vero vobis aliquam damnietatem faciunt sive de agris, sive de silvis, vel roncora, aut ubiqumque, nos eos eiiciamus foras. Si vobis placet, ut eos mittamus in talia deserta loca, ubi sine vestro damno valeant commanere, faciant utilitatem in publico, sicut et caeteros populos).

Franačka je vlast početkom IX. st. poticala i štitila naseljivanje Slavena, pa u ovome kompromisu s istarskim gradovima i nije htjela žrtvovati slavenske koloniste. Zato je vojvoda Ivan obećao istarskim predstavnicima da će Slavene ukloniti s agera gradova i kaštela (i to tek nakon uviđaja na mjestima gdje prebivaju!) samo ako nanose štetu građanima i preseliti ih na pusta izvangradska istarska zemljišta.

Ne čini se uvjerljivim Benussijevo tumačenje da istrgnuti navod iz zapisnika rižanskoga placita — »Nos eos eiiciamus foras« — mora značiti samo to da su Slaveni izbačeni iz Istre! Uvjereni smo u suprotno.

Latinski je tekst naveden prema: Ramiro U d i n a, Il Placito del Risano. Istituzioni giuridiche e sociali dell'Istria durante il dominio bizantino, *Archeografo Triestino* XLV, 1932, 1—59; u dodatku objavljen je Testo del Placito prema čitanju Pietra Kandlera i kasnijim varijantama; str. 61—67).

[140] B. Benussi, L'Istria, n. dj., 343—44.

vjesničara i proučavatelja prošlosti) i u tom se poglavlju sinteze provlači nastojanje da se omalovaži i obezvrijedi uloga »slavenskog« etničkog elementa u istarskoj povijesti. Benussi posuđuje staru Combijevu frazu da bi istakao kako »Slaveni« zapravo i nemaju povijesti i kako bi »talijanizirati se za njih značilo civilizirati se«.[141] Kolonizacija je, dakle, dopremila u Istru »ljudski materijal«, kulturno inferioran, nesvjestan i šarolik po porijeklu i mentalitetu koji će se u tijeku daljega povijesnog procesa postupno talijanizirati. Benussi i na tom mjestu otvoreno izražava želje talijanske građanske klase, a zanemaruje dublju analizu istarskog društva X-XVII. st.

Novi prilog problematici kolonizacije Istre pojavit će se u talijanskoj historiografiji tek 1952. iz pera Camilla De Franceschija *(Vijeće nobila u Poreču i dobjeglice s Krete).*[142] Premda se u središtu autorova zanimanja nalaze grčki doseljenici i njihovo primanje u gradsko vijeće, a ne gospodarska i etnička pitanja kolonizacije, i taj se rad iz nekoliko razloga uklapa u tu problematiku. De Franceschi baca više svjetla na okolnosti u kojima je došlo do preseljivanja Grka u Poreč (i još neka istarska mjesta) poslije pada Krete u turske ruke (1669), argumentirano govori o njihovoj visokoj kulturnoj razini i značajnim ulogama koje su zbog toga odmah dobili u vijeću nobila Poreča, te o njihovom imovnome stanju, ističe, zatim, sukobe oko vjerskoga pitanja (Krećani, iako helenizirani Mlečani ili venecijanizirani Grci, uglavnom su pravoslavne »šizmatičke« vjere), obrazlaže otpor što ga Porečani pružaju njihovom izboru u vijeće, sukobe sa sredinom i postupno odlaženje grčkih došljaka iz Poreča (najčešće u Veneciju i gradove njezine *terraferme,* a manjim dijelom u druga istarska područja). Vrijednost priloga povećava činjenica da je izrađen na građi spomenutog nepristupačnog rašporskog arhiva, privatnog arhiva obitelji Polesini i bivšega Povijesnog arhiva Istre (višetomna serija *Libri Consigli* 1608-1713, oštećena i teže čitljiva, nalazi se danas u Historijskom arhivu u Rijeci), dakle, na osnovi izvora koje je De Franceschi mogao konzultirati između dva rata. Osim toga, u raspravi se dotiče i pitanje hrvatskih doseljenika u Poreštinu: neki od njih postali su plaćeni poljodjelski radnici na imanjima grčkih posjednika, ili su za novac vršili melioracije parcela koje su Grci (kao kolonisti) dobili od senata uz obvezu da ih privedu kulturi. De Franceschi u toj raspravi objektivno i nepristrano razmatra probleme koji se odnose na grčke koloniste, iako su se i oni, poput hrvatskih i južnoslavenskih doseljenika, sukobili sa starosjediocima. No, kada se, u odlomku o primanju u porečko gradsko vijeće, osvrće na molbu koju je podnio jedan hrvatski seljak — Miho Radman iz Žbandaja — koji se obogatio radom na zemlji i stavio porečkim građanima na raspolaganje 200 dukata — tada veoma veliku svotu novca, uz uvjet da ga prime u vijeće — iz De Franceschijeva pisanja opet izbija ono karakteristično odbojno stajalište.[143] Pisac ne može dopustiti da se predstavnik hrvat-

[141] Isto, 346.

[142] Camillo De Franceschi, Il Consiglio nobile di Parenzo e i profughi di Creta, *AMSI* n. s. II, Venezia 1952, 75—115.

[143] Isto, 101—102. Ramdan je molbu za prijem u vijeće nobila grada Poreča obrazložio »filozofskom« postavkom da je »čovjek potekao iz bezvrijedna blata i da nije uvijek bio ni plemenit ni ugledan, te da su i naši najstariji preci bili ratari [...]« i tako nastojao opravdati svoj neuobičajeni zahtjev da se jednoga seljaka promakne u člana vijeća nobila. Dakako da je naveo i privrženost Republici sv. Marka čiji je teritorij, nakon bijega »s turskog područja« u Dalmaciji, izabrao za svoju drugu domovinu, i istakao dugi mučni trud svojih predaka koji su »iskoristili sretne okolnosti da bi stvorili imetak i živjeli pošteno bez ijedne

skog etničkoga kruga uključi u municipalni politički život Poreča (unatoč činjenici da su hrvatski seljaci gusto naseljeni ne samo po općinskom ageru sve do gradskih zidina, već da žive i u samome gradu), jer se to ne uklapa u opći model »pobijeđenoga« hrvatskog ruralnog i etnički različitog sloja istarskoga društva XVII. stoljeća, koji je tako uporno — gotovo stotinu godina prije Camilla de Franceschija — izgrađivala talijanska historiografija. Kao predstavnik stare koncepcije talijanske buržoazije De Franceschi ne želi priznati poraz ni iskonstruiranog modela »pobijeđenih«, ni procesa »akulturacije« izvan talijanskog kulturnog kruga ... Miho Radman se gospodarski uzdigao i »akulturirao« u hrvatskoj etničkoj sredini i »civilizirao se« (da upotrijebim »kolonijalistički« izričaj stare istarske historiografije) a da nije promijenio svijest o etničkoj pripadnosti, pa njegov slučaj u potpunosti opovrgava već spomenutu kombijevskokarlodefrančeskijevskobenusijevsku tezu da »civilizirati se znači talijanizirati se« i to dvije stotine godina prije negoli je izrečena i napisana!

Prilog Camilla De Franceschija o grčkim bjeguncima s Krete i neuspjelom pokušaju njihova smještaja u Poreštini posljednji je originalni rad stare istarske talijanske građanske »historiografske škole« posvećen problemima kolonizacije.

Mletačka politika naseljivanja Istre u XVI. i XVII. st. tijek kolonizacije i njezin odraz na gospodarske, društvene i etničke prilike u talijanskoj se povijesnoj literaturi, kako to pokazuje i ovaj sumarni osvrt, gotovo i ne javljaju kao posebni i znanstvene pažnje vrijedni problemi, već kao sporedne pojave istarske povijesti. Zato držim da se i ne može govoriti o problematici kolonizacije Istre u talijanskoj historiografiji, jer je ona i nije obrađivala u njezinoj kompleksnoj širini, već samo o odnosu talijanske historiografije i historiografske publicistike prema hrvatskom kulturnom krugu — krugu »pobijeđenih« — i to u sklopu nacionalnih i političkih previranja u Istri XIX. i početkom XX. st. Iako je ovo izlaganje intonirano pomalo polemično s, donekle, crno-bijelim *procédeom* (ističu se pozitivni napori na istraživanju i iznošenju podataka i proučavanju arhivskih vrela, a zatim se uporno pronalaze politikantski i neznanstveni pasusi koji pokazuju da autori ne tragaju

---

mrlje sramote i nečasnosti [...] u ovoj Domovini« (str. 101). Nakon razmatranja u vijeću Radmanova je molba prihvaćena s 18 glasova »pro« i 12 »contra«.

Za Camilla De Franceschija Radman je »seljak-Morlak, bogat i bistar, ali potpuno sirov, čovjek koji je sačuvao sve obilježje, običaje i postupke svojega svijeta, iako je izvjesno vrijeme boravio u gradu« (str. 101). No, Radman, po Camillu De Franceschiju, ne spada u krug onih koji treba da odlučuju o najvitalnijim problemima Poreča i njegova distrikta: seljak (pogotovu onaj hrvatskog etničkog porijekla) stvoren je da obrađuje zemlju, a građanin (po porijeklu i kulturi Talijan) da odlučuje i zapovijeda. U tom prilogu Camilla De Franceschija, kao i u čitavoj istarskoj talijanskoj povijesno-događajnoj i spisateljskoj produkciji, taj se buržujsko-seoski i hrvatsko-nacionalni antagonizam trajno ispreplitao. Camillo De Franceschi pun je divljenja, koncilijantnosti i sućuti, primjerice, prema kretskim obiteljima koje nisu uspjele prilagoditi svoj način života i svoje intelektualne potencijale (među njima ima liječnika, pravnika, teologa ...) s teškim istarskim prilikama, ali je pun etnocentrističkih predrasuda i otvorenog animoziteta prema najproduktivnijem dijelu istarskoga društva — istarskim seljacima koji su obradili zapuštenu zemlju, meliorirali mnoge neplodne površine, spasili tlo od erozije i propadanja i u veoma teškim uvjetima organizirali svoja gospodarstva. Netolerantan je, dakle, upravo prema najbrojnijem dijelu istarskoga društva na čijim je leđima živjela i bogatila se talijanska građanska klasa sve do burnoga i konačnoga sloma 1943.

za povijesnom istinom, već za afirmacijom vlastite i potcjenjivanjem tuđe narodnosti) — i još daleko od zacrtanih radnih hipoteza za buduću drugačiju povijest odnosa dviju kultura, iznesenih u drugom dijelu teksta (II. 1 i II. 2) — ono nesumnjivo predstavlja realnu ocjenu dostignuća istarskih talijanskih povjesničara. Pri tom se nameće još jedan zaključak: takav način tumačenja činjenica samo u manjoj mjeri služi znanstvenoj spoznaji o prošlosti Istre, on zapravo predstavlja, sâm za sebe, »izvornu građu« za proučavanje političkih i nacionalnih nastojanja u XIX. stoljeću.

Prinos talijanske historiografije problematici istarskoga *Cinquecenta* i *Seicenta*, pa i problemu kolonizacije, predstavlja i spomenuti rad doktoranda tršćanskoga sveučilišta Ettore de Franceschija i njegova mentora, profesora tog sveučilišta, Giulia Cervanija,[144] za koji je već rečeno da se pristupom temi potpuno odvaja od građanskih stajališta i da se nastoji, ozbiljno i bez ikakvih predrasuda uhvatiti ukoštac s vitalnim problemima toga doba, uvažavajući pri tom i novije rezultate hrvatske i slovenske povijesne znanosti.[145] Stoga radnja zaslužuje posebnu pažnju, ne samo kao pokušaj sumarna pregleda činitelja koji su uvjetovali opadanje istarskoga žiteljstva i u tijeku nekoliko idućih stoljeća izazivali nesagledive posljedice već i kao novi i znanstveno objektivni pristup toj problematici.

Tekst je podijeljen na šest poglavlja, a sadrži kraći uvod i zaključak. U prvome poglavlju — »Političko-vojni činitelji depopulacije« *(I fattori politico-militari dello spopolamento)* — autori nabrajaju dugotrajne i teške ratove vođene na tlu Istre, turske prodore, konkurentsku borbu između Trsta i gradova u mletačkom dijelu Istre, pojavu uskoka i uskočki rat, sukobe oko austrijsko-mletačke granice u Istri i posljedice tih nedaća.[146] Daljim čimbenicima opadanja stanovništva — epidemijama kuge i malarije, tifusa i boginja, te raznim nedaćama (suši, tuči, nevremenu i sl.) — posvećeno je drugo i treće poglavlje.[147] Provođenje higijensko-sanitarnih mjera, kao npr. ograničavanje kretanja pučanstva, uvađanje »zdravstvenih propusnica«, upućivanje tzv. providura za zdravstvo, odobravanje plaća za liječnike i ljekarnike, izgradnje *lazareta*, paljenje zaraženih kuća i predmeta, reguliranje vodâ, održavanje šuma i sl., čini sadržaj četvrtog poglavlja.[148] Peto, najopsežnije i najvažnije poglavlje, govori o gospodarsko-socijalnim mjerama *(provvedimenti economico-sociali)* mletačke vlasti,[149] a šesto o njezinu nastojanju da se Istra napuči novim žiteljstvom.[150]

Cervanijev i de Franceschijev prilog napisan je gotovo isključivo na temelju dosadašnje literature i objelodanjenih izvora, a samo je neznatnim

---

[144] Usp. bilj. 25.

[145] Autori ističu da današnja naša povijesna istraživanja o Istri, izgrađena na pretežno marksističkim postavkama, »savjesno i u tančine analiziraju uvjete svakodnevna života i osnovnih proizvodnih snaga žiteljstva, nastojeći produbiti spoznaju o korijenima narodne starine i iznijeti na vidjelo prvorazredna svjedočanstva o opstojanosti narodâ koje se do nedavno neosnovano nazivalo 'narodima bez povijesti' [...]« (Fattori, n. dj., 107). Ta je nova hrvatska i slovenska istarska historiografija, drže Cervani i de Franceschi, težište rada postavila na arheološkim istraživanjima i na proučavanje XVI. i XVII. stoljeća, upravo na temama koje je zanemarivala talijanska povijesna znanost.

[146] Isto, 13—36.

[147] Isto, 37—57.

[148] Isto, 57—70.

[149] Isto, 70—93.

[150] Isto, 94—102.

dijelom korištena i arhivska građa (i to za populacijska i gospodarska kretanja u gradiću Milje, tal. *Muggia*, na krajnjem sjeverozapadu istarskoga poluotoka). Uza sve to autori su, po prikupljenim podacima a pogotovo po načinu njihove obrade, znatno nadmašili dosadašnje radove o toj problematici. Povezujući propadanje istarskoga gospodarstva i smanjivanje žiteljstva s procesom slabljenja mletačke moći i njezine uloge u posredničkoj trgovini na Sredozemlju i Jadranu, Cervani i de Franceschi sažeto su prikazali mletačku fiskalnu politiku u Istri u novonastalim okolnostima. Da bi popravio teško stanje u koje su zapale istarske općine, senat je odobravao povremenu novčanu pomoć, uvodio sustav novčanih globa, upućivao žitarice i hranu u fontike, sijeno za prehranu stoke i vršio nadzor nad upravljanjem fonticima, zalagaonicama i gradskim vijećima. No, taj »parternalistički sustav«, zaključuju autori, pokazuje očiglednu nesposobnost Mletačke Republike da, usprkos kolonizaciji, stvori uvjete za razvitak istarskoga gospodarstva. Opterećeno mnogobrojnim obvezama, poreznim i drugim teretima, izloženo zlouporabama mletačkih rektora, stradanjima od epidemija i ratova, istarsko se žiteljstvo teško i sporo oporavljalo. Na istarsku su se privredu osobito negativno odražavali mletački propisi o zabrani trgovine glavnim istarskim proizvodima — soli, uljem, vinom i slanom ribom. Prijedlozi i savjeti sadržani u izvještajima rašporskih kapetana i pojedinih providura nisu, zaključuju pisci, »u XVII. stoljeću više nailazili na odjek u senatu«.[151]

Posljednje (šesto) poglavlje obrađuje mjere za kolonizaciju Istre,[152] tj. organizirano dovođenje većih grupa doseljenika iz italskih i južnoslavenskih pokrajina, kao i nastojanje da se fiskalnim olakšicama privuku dobjeglice i pojača samoinicijativno naseljivanje u istarske gradiće i sela. Autori su upozorili na mnogobrojne kompleksne probleme i poteškoće koje su pratile gotovo tisućljetni proces organizirane kolonizacije, ali nisu zašli dublje u otkrivanje i tumačenje njegovih sastavnica. Svoje su izlaganje ograničili na sumarne komentare poznatih izvještaja i ostaloga dokumentarnog materijala. Pri tom im se potkralo i više propusta. Čini se da su Cervani i de Franceschi usmjerili pažnju na pitanje depopulacije i utvrđivanja činitelja koji su je izazvali, kako, uostalom, stoji i u naslovu rasprave, a ne na problem prevladavanja gospodarske i populacijske krize putem kolonizacije.[153]

Povijest istarskoga XVI. i XVII. st. s posebnim osvrtom na problem naseljivanja depopuliranih istarskih područja, ruralnih i urbanih aglomeracija još uvijek čeka da bude napisana. Osim toga, držim da bi jedan od idućih zadataka istarskih povjesničara trebala biti obrada stare istarske talijanske građanske historiografije XIX. stoljeća, njezine geneze, njezina razvoja, tijek i preobrazba njezinih glavnih nositelja, njihovih idejnih, političkih i znanstvenih stajališta, međusobnih neslaganja i sl. Takva bi analiza razjasnila mnoge proturječnosti koje su unazađivale stvaralaštvo na području društvenih znanosti u Istri u tijeku *Ottocenta* i pridonijela potpunijem shvaćanju uzroka zbog kojih je Istra, iako je imala niz veoma sposobnih i nadarenih povjesničara, znatno zaostajala za talijanskom apeninskom historiografijom toga doba. Unatoč tome, istarska građanska historiografija XIX. st. udarila je svoj snažni pečat čitavome budućem radu na proučavanju

[151] Isto, 58.
[152] Isto, 94—102.
[153] Usp. osvrt Miroslava B e r t o š e, Dva priloga povijesti mletačke Istre, *Historijski zbornik* XXVII—XXVIII, Zagreb 1974—75, 432—35.

prošlosti Istre. Do polovice XX. st., do našega doba, u povijesnim prilozima prevladavaju buržujske koncepcije *Ottocenta,* bilo da ih pišu pripadnici starije generacije rođene u drugoj polovici prošlog stoljeća, bilo da ih kompiliraju njihovi mlađi sljedbenici.

I. 4. Noviji prilozi (pretežno hrvatskih autora) problematici naseljivanja Istre u XVI. i XVII. stoljeću

Istarska hrvatska historiografija o *Cinquecentu i Siecentu,* napose o problemu kolonizacije Istre, tek se u poslijeratnome razdoblju našla na odlučnoj prekretnici. Ušla je u novo razdoblje s veoma oskudnim znanstvenim nasljeđem (možda su radovi Nikole Žica, pisani akribijom i kritičnošću, najvredniji dio toga »historiografskog patrimonija«, uporabivi još i danas).[154]

Svjesni da su stare koncepcije neodržive a da im za uključivanje u tijekove modernih gospodarsko-socijalnih strujanja u povijesnoj znanosti nedostaju kako detaljniji podaci tako i poznavanje metodologije i tehnike rada — sadašnji pregaoci na planu istarske historiografije čine skromne ali postojane i ustrajne napore da istraže dosad nedovoljno iskorištene arhivske fondove i izgrade metodološku bazu svojega rada. Unatoč relativno velikom broju priloga povijesti Istre o XVI. i XVII. st.,[155] nastalih u posljednjih dvadesetak godina, jačim se zamahom i analitičkim prodorom u složenu problematiku odlikuje samo mali broj radova.

Pod naslovom *O vremenskom kontinuitetu naseljenosti Slavena u srednjoj Istri — neki prilozi i tumačenja,* Vjekoslav Bratulić ukratko je sažeo poznate podatke, ali je donio i novu onomastičku građu ispisanu iz urbara Pazinske knežije (XVI. st.). Prema autoru »dosadanji i novi prilozi u naučnom istraživanju i obrađivanju povijesnih izvora, arheoloških nalaza, onomastičkih i toponomastičkih podataka, te izučavanje društvenog uređenja (županije) i kulturnog razvitka (osobito pojava glagolizma) istarskih Hrvata, još će jače potkrijepiti vremenski i prostorni kontinuitet njihovog boravka na istarskom tlu od njihovog doseljenja do danas«.[156] Premda je u to vrijeme napisao i opsežniji rad *Rovinjsko Selo — monografija jednoga istarskog sela,*[157] u kojemu, osim kompilacijskog uvoda načinjenog na osnovi talijanske literature, ima i originalnih arhivskih istraživanja te ruralne aglomeracije hrvatskih doseljenika od 1526. do 1956, Bratulić se više nije vratio problematici kolonizacije.

Korak natrag u nastojanjima da se objasni fenomen tzv. »drugog slavenskog naseljivanja« (XVI—XVII. st.) predstavlja članak Gligora Stanojevića

---

[154] Nikola Žic, Seobe Hrvata u južnu Istru, *Hrvatska prosvjeta* XXV, br. 1—2, Zagreb 1938, 5—74; 3—4, 144—55; 5—6, 230—34; isti, Iz latinskoga statuta grada Labina, *Mjesečnik pravničkoga društva u Zagrebu* LXV, br. 2, 1939, 75—84. Korisne podatke sadrže i poslijeratni Žicovi radovi: O porijeklu stanovništva u gradu Izoli, *Historijski zbornik* V, 1952, 63—70 i Etnički sastav grada Labina sada i nekad, *Riječka revija* II, 3—4, 1953, 149—51.

[155] Usp. Dix années d'historiographie yugoslave 1945—1955, Beograd 1955; Historiographie yougoslave 1955—1965, Beograd 1965; The historiography of Yougoslavia 1965—1975, Beograd 1975 (za posljednje desetljeće također i Miroslav Bertoša, Pregled istarske historiografije 1965—1975. Razdoblje od VII do konca XVIII stoljeća, *Istra* XIII, 4—5, Pula 1975, 100—107).

[156] *Jadranski zbornik* I, Rijeka-Pula 1956, 99—118.

[157] Vjekoslav Bratulić, Rovinjsko selo. Monografija jednog istarskog sela, JAZU, Zagreb 1959.

Naseljavanje Istre u XVII vijeku s osvrtom na iseljavanje iz Crne Gore i Crnogorskog primorja,[158] čiji su zaključci samo naoko izvučeni iz arhivske građe. Autor zapravo gradi svoje tvrdnje o etničkoj strukturi Istre u XVII. st. na jednoj mistifikaciji iredentista Carla Combija[159] nastaloj u drugoj polovici XIX. st., te na nedovoljno savjesnoj, pa i netočnoj interpretaciji samo djelomično konzultiranih vrela. Na potpuno iskrivljenu i netočnu sliku mletačke Istre što ju je Stanojević ocrtao u tom članku osvrnuo sam se u dva navrata,[160] a u daljem radu na analizi povijesne literature došao sam do spoznaje (koja se može veoma lako dokumentirati) da Stanojević nije ničim obogatio dosadašnje znanje o migracijama u Istru. Iako on, citiranjem izvornih arhivskih fondova, stvara kod čitatelja dojam da iznosi nove, nepoznate podatke, pomniji pregled objavljene talijanske literature, regesta dokumenata, relacija i *dispaccia* (što također svjedoči o njegovu slabu poznavanju problema kojim se bavi) pokazuje da su svi primjeri doseljivanja u mletački dio Istre u XVI. i XVII. st., spomenuti u Stanojevićevu tekstu, poznati otprije. Najkraća (i, vjerujem, najtočnija) ocjena toga priloga može se sažeti paradoksalnom premetaljkom: ono što je tu točno — nije Stanojevićevo, a ono što je Stanojevićevo — nije točno!

Nastojanju da se migracijska kretanja i demografsko-etničke promjene promatraju usporedno s postojećom gospodarskom strukturom, poglavito u razdoblju od XVI. do konca XVII. st., pridružili su se u posljednjih desetak godina radovi Danila Klena i Miroslava Bertoše. Osobito treba istaći rasprave povjesničara Klena čija se tematika kreće u širokom rasponu od pravnih do gospodarskih i etničkih analiza.[161] Nesumnjivo najviši domet u njegovu znanstvenu stvaralaštvu predstavlja iznimno vrijedan i opsežan monografski prikaz pravno-posjedovnih, gospodarsko-pravnih, proizvodnih i etničkih odnosa na *Fratriji* — benediktinskom feudu Sv. Mihovila Limskog koji se prostirao na nekoliko četvornih kilometara povrh Limskoga kanala na području između Vrsara, Poreča i Sutlovreča.[162] Držim da upravo taj rad — s uočljivim autorovim nastojanjima da individualizira i objasni postanak mnogih pojava u dinamičnome kretanju društvenih, gospodarskih i etničkih struktura u tome malome zaokruženom prostoru i da njihov odnos potkrijepi kvantitativnim podacima — predstavlja začetak približavanja modelu suvremene znanstvene interpretacije. Prikupivši izvornu građu u mletačkom, tršćanskom, koparskom, pazinskom i riječkom arhivu, Klen je dokumentirano prikazao fluktuaciju kolonista i dobjeglica u malim seoskim aglomeracijama Fratrije (Levovići, Prodanići, Delići i Sv. Mihovil), proizvodne odnose, društvenu organizaciju i život u seoskim zajednicama toga feuda. Rad je posebno značajan i zbog toga što obrađuje položaj kolonista na »privatnim« imanjima, jer je time

---

[158] *Istorijski zapisi* XVIII, 3, Titograd 1965, 429—67.

[159] Usp. bilj. 12—23, 67—88, te izlaganje u tekstu.

[160] Miroslav Bertoša, Jedan prilog naseljavanju Istre u XVII stoljeću, *Historijski zbornik* XIX-XX, 1966—67, 467—83 i nakon Stanojevićeva odgovora (Povodom dvije kritike, *Istorijski glasnik* 1, Beograd 1971, 133—42) dopuna diskusije: Još o jednom prilogu, n. dj.

[161] Popis Klenovih radova vidi u dodatku biografskog članka Petra Strčića, Dr Danilo Klen, *Pazinski memorial. Katedra Čakavskog sabora za noviju povijest Istre,* knj. 3, Pazin 1972, 234—40.

[162] Danilo Klen, Fratrija. Feud opatije Sv. Mihovila nad Limom i njegova sela (XI—XVIII stoljeća), Posebna izdanja historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu 2, Rijeka 1969, 7—158. U dodatku je autor priložio izbor važnije građe (str. 159— — 222).

omogućio usporedbu s uvjetima u kojima su živjeli naseljenici na državnoj zemlji.

O ugovorima nekoliko obitelji šibenskih prebjega s piranskom porodicom Apollonio na čijem su se posjedu naselili god. 1463. Klen raspravlja na osnovi dvije latinske pergamente *(Conductio villicorum ser Marquardi de Apollonio)* pohranjenje u Mestnom arhivu u Kopru.[163] Taj prilog potkrepljuje tezu o kontinuiranom naseljivanju Istre prebjezima ili dobjeglicama iz Dalmacije i u stoljećima koja prethode sveopćoj organiziranoj državnoj kolonizaciji na puste istarske zemlje i ukazuje da je privatna inicijativa u tom procesu imala značajnu ulogu.

Plod su arhivskih studija i prilozi Miroslava Bertoše o problemima gospodarskih i etničkih prilika, osobito kolonizacije mletačkog dijela Istre u XVI. i XVII. st. Odbacivši naziv »druga kolonizacija« kao neprikladan, jer negira kontinuitet doseljivanja, Bertoša je migracije podijelio na *samoinicijativne* i *organizirane,* na *vanjske* (iz raznih krajeva u Istru) i *unutarnje* (mnogobrojna seljenja po poluotoku i bjegovi iz Pazinske knežije u mletački dio Istre, rjeđe obratno).[164] U tim je prilozima razmatrao probleme mletačke kolonizacijske politike,[165] opisao postanak naselja povrh Limske drage u zapadnome dijelu poluotoka,[166] ocrtao pregled gospodarskoga i etničkog razvitka kaštela Bale i rast Premanture, vitalnog ruralnog središta južne Istre,[167] te etničkih prilika u Puli (1613—1797)[168] i Labinu (XVI—XVII st.),[169] raspravljao o neuspjelom pokušaju naseljivanja risanskih hajduka u Puljštinu (1671—75),[170] gospodarskim i populacijskim posljedicama uskočkoga rata na tlu Istre[171] i, pored ostalih manjih radova,[172] sintetizirao dio svojih demografskih istraživanja mletačkoga dijela Istre.[173] Poticaj daljoj analizi gospodarskih i

---

[163] Danilo K l e n, Dva ugovora iz 1463. godine o preseljavanju seljaka s područja šibenske općine u Istru, *Radovi Centra JAZU u Zadru* XXIV, 1977, 61—70.

[164] Miroslav B e r t o š a, Prinos proučavanju etničke strukture i kolonizacije mletačke Istre u XVI i XVII stoljeću, *Susreti na dragom kamenu — Zbornik posvećen akademiku Miji Mirkoviću* sv. 4, Pula 1972, 192—206.

[165] O nekim problemima tzv. druge slavenske kolonizacije u Istri, Radovi Pedagoške akademije u Puli sv. I, 1968, 96—121.

[166] Dvigradsko područje prema nekim dokumentima iz XVI—XVIII stoljeća, *Jadranski zbornik* VII, 1969, 161—76; Antroponimija dvigradskog područja 1400— — 1750, na i. mj. 177—205.

[167] Valle d'Istria durante la dominazione veneziana con speciale riguardo alla struttura economica ed etnica del Castello e del suo teritorio, *Atti CRS* III, 1972, 59—207; Postanak i razvitak jedne kolonizacijske ruralne aglomeracije u južnoj Istri: selo Premantura (1585—1797), *Problemi sjevernog Jadrana — Zbornik radova za povijesne i društvene znanosti IC JAZU* III, Rijeka 1980—81, 1—113.

[168] Etnička struktura Pule od 1613. do 1797. s posebnim osvrtom na smjer doseljivanja njezina stanovništva (I—II), *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu* XV—XVI, 1970—71, 53—130; 53—89.

[169] Pučanstvo Labina u Vlačićevo doba (s prilozima labinskoj onomastici XVI i XVII stoljeća). Prema građi staroga kaptolskog arhiva u Labinu, Isto XX. 1975—76, 107—49.

[170] Hajdučka epizoda naseljavanja Puljštine (1671—75). Prilog problematici organizirane kolonizacije mletačke Istre, *Jadranski zbornik* VIII, 1973, 105—60.

[171] Uskočki rat i slom istarskoga gospodarstva, Isto IX, 1975, 239—86.

[172] Usp. Josip G r ž e t i ć, Bibliografija Miroslava Bertoše, *Pazinski memorial,* knj. 10, Pazin 1980 (p. o.)

[173] L'Istria Veneta nel Cinquecento e nel Seicento, *Atti CRS VII, 1976—77,* 137—60.

etničkih prilika pruža prvi svezak izbora iz fonda *Senato Secreta: Dispacci Rettori d'Istria* (1607—16) iz Državnog arhiva u Veneciji koji je priredio M. Bertoša.[174]

Važnu dopunu povijesnim radovima o migracijama i demografskim promjenama u Istri u tijeku prošlih stoljeća pružaju dijalektološka istraživanja, proučavanje supstrata i adstrata, toponimije, lokalnoga strukovnog nazivlja,[175] etnološki članci i građa.[176]

II. ISTARSKA KLIO NA RASKRIŽJU: TRAŽENJE PUTA K SINTEZI

II. 1. Prema novim metodološkim postupcima

Trudom talijanskih povjesničara i »ljubitelja« starina (poneki su, kao što je istaknuto, bili diletanti i samouci) druge polovice prošlog i početkom našega stoljeća prikupljeni su mnogobrojni izvorni podaci o istarskoj prošlosti XVI. i XVII. st. i načinjeni prvi pokušaji faktografskih rekonstrukcija, analitičkih istraživanja i sintetičkih prikaza (s manje ili više izraženim obilježjima politički angažirane historiografije i publicistike). Današnja ocjena njihovih nastojanja — izrečena i obrazložena u ovome tekstu — oscilira između pohvale, kritike i anateme. Ipak su neke od tih knjiga i rasprava gotovo stotinu godina bile jedini opis istarske dvomilenijske događajnice, a, s ublaženim antihrvatskim stajalištem i ispuštenom averzijom prema Južnome Slavenstvu uopće, doživljavale i svojevrsne imitacije i kompilacije čak i na hrvatskoj strani.[177] Istraživačka i stvaralačka nastojanja poslijeratnih hrvatskih povjesničara na polju istarske historiografije još nisu dovela do monografijskog prikaza na modernoj znanstvenoj razini.

---

[174] M. Bertoša, Pisma i poruke, n. dj.

[175] N. Žic, O podrijetlu stanovništva, n. dj.; isti, Etnički sastav, n. dj.; isti, Prezimena u Bujštini, *Riječka revija* II, 5—6, 1953, 188—93; isti, Istoimena naselja u Istri, na i. mj. IV, 5—6, 1955, 207—15; Ivan Popović, Istarske leksičke studije. Prilog proučavanju indigenih (slovenskih) elemenata u rečniku hrvatskih istarskih govora, isto IV, 5—6, 1955, 204—6; isti, Lingvistika o vremenu naseljenja Hrvata u južnu Istru, isto V, 4, 1956, 137—41, isti, Dalmatinski i istarski elementi u rečniku istarskih štokavskih govora, isto VI, 3, 1957, 66—72; Mate Hraste, Govori jugozapadne Istre, *Hrvatski dijalektološki zbornik* 2, 1966, 5—28 [usp. ocjenu Jaroslava Šidaka u *Historijskom zborniku* XIX—XX, 1966—67, 625—26]; isti Ikavski govori sjeverozapadne Istre, *Filologija 5*, Zagreb 1967, 61—75; Radoslav Bošković, Refleksi grupe tj, dj, t'j, stj, zdj, skj, zgj (sk^{e}, zg^{e}) u dijalektima južne i jugozapadne Istre, *Južnoslovenski filolog* XXVIII, 1—2, Beograd 1966—67; 85—142; Domenico Cernecca Analisi fonematica del dialetto di Valle d'Istria, *Studia Romanica et Anglica Zagrabiensia* 23, Zagreb 1967, 137—60; Petar Šimunović, Dijalekatske značajke buzetskog kraja, *Istarski mozaik* VIII, 5—6, Pula 1970, 35—49; Pavao Tekavčić, Iz povijesti istroromanskih govora, *Filologija* 6, 1970, 283—99; isti, Problematika istroromanskih studija, *Dometi* IV, 7, Rijeka 1971, 56—62; P. Šimunović, Toponimija Istarskoga razvoda, *Onomastica jugoslavica* 6, Zagreb 1976, 3—34; isti, Značajke buzetske toponimije, isto 7, 1978, 53—74.

[176] Jelka Ribarić Radauš, O porijeklu klinastog ruha u Istri, *Istarski mozaik* VIII, 5—6, 1970, 27—34.

[177] Primjerice Dane Gruber, Povijest Istre, Zagreb 1924. Usp. Mijo Mirković, Istorija, filologija i narodni preporod. Povodom knjige posvećene Istri i Istranima (»Povijest Istre« od prof Dane Grubera — »Narodni preporod u Istri« od prof. Vjekoslava Spinčića), *Jugoslavenska njiva* IX, 3, Zagreb 1925 (Prenijeto i u izboru Mirkovićevih djela koji je, pod naslovom Poezija i proza (Rijeka 1959), priredio Tone Peruško). Mirković je Gruberovu knjigu s pravom ocijenio kao mrtvu kroniku.

Kako pristupiti pisanju monografijskih prikaza i suvremeno koncipiranih sinteza u naše doba kada, kako se izrazio Fernand Braudel, »pod otežalim teretom spoznaja i pod pritiskom napretka ljudskih znanosti, povijesne knjige zastarijevaju brže negoli jučer; već u trenu njihov je vokabular prevladan, a što je predstavljalo novost postaje općepoznato [...]?«[178] Kako napisati opsežnu monografiju o jednome od prijelomnih razdoblja u razvitku istarskoga društva, odnosno sintezu istarske povijesti, kada je očito da su knjige, rasprave, članci i ostali prilozi o njezinoj prošlosti u modernome metodološkom smislu zastarjeli, a znanstveno-stručni rječnik i osnovni pristup problemima već prevladani?

Općenitim nedostacima današnje istarske historiografije mogu se smatrati, osim loše metodološke osnovice i nedovoljnoga teoretskog znanja, još i zastario i neracionalni sustav rada bez koordinacije i kolektivnih napora, sveden gotovo isključivo na dugotrajno iscrpljivanje individualnih pregalaca. A upravo prelazak s individualnoga na grupni rad, uz najužu interdisciplinarnu suradnju, daje već nekoliko desetljeća, osobito u najnovije vrijeme, izvanredne rezultate.[179] Iako je Gino Luzzatto, jedan od najistaknutijih talijanskih gospodarskih povjesničara, upozorio još 1956 (u poznatom ciklusu predavanja na sveučilištu u Pisi) da individualni arhivalni studij potiče kreativnu maštu i inspiraciju i u tijeku čitanja dokumenata razvija misli i ideje koje čine bitnu sastavnicu tumačenja proučene građe, ipak je morao priznati da suvremena historiografska nastojanja zahtijevaju pregledavanje i analizu golemih arhivskih fondova i da se ona ne bi mogla ostvariti bez kolektivna rada, rada u *équipe* pod vodstvom kakvoga istaknutijeg znanstvenika široke kulture koji će usmjeravati i koordinirati rad svojih suradnika.[180]

Mlađi povjesničari u zemljama s historiografskom avangardom s neskrivenim entuzijazmom govore o kolektivnom radu i smatraju ga najvećom šansom povijesne znanosti. Prolazi doba groteskних figura starih historiografa, piše s puno duha i slikovitosti, Alberto Tenenti, koji, poput lika iz romana Anatola Francea, zavaljeni u duboke fotelje ljubomorno čuvaju svoje arhivske spise od znatiželje i zavisti svojih kolega, a njihovo mjesto preuzimaju rukovoditelji dobro pripremljene ekipe povjesničara i interdisciplinarnih stručnjaka: »dva, tri, četiri mjeseca — prikupljanje građe je dovršeno, započinje ostvarivanje projekta; čitaju se mikrofilmovi, ispisuju kartice, pripremaju zemljopisne karte, sređuju statistički podaci, izrađuju grafikoni i dijagrami, uspoređuju izrazito povijesni dokumenti s lingvističkim, psihološkim, etničkim, arheološkim, botaničkim i ostalim svjedočanstvima prikladnim da upotpune znanstvenu spoznaju. Šest mjeseci, godina — istraživački je pothvat spreman da se predstavi javnosti. Da bi izvršio sličan — ali ne tako bogat, raznovrstan i vrijedan rad — jednome bi istraživaču trebalo deset godina«.[181]

---

[178] Fernand Braudel, La Méditerranée et le monde mediterranéen à l'époque de Philippe II, Paris 1976.³ Navedeno prema talijanskom izdanju (Civiltà e imperi del Mediteraneo nell'étà di Filippo II, Torino 1976,² str. XXIII).

[179] Usp. Alberto Tenenti, Quindici anni di attività del Centre de recherches historiques di Parigi, *Studi storici* VIII, 1, Roma 1967. Među novije pothvate kolektivna rada grupe talijanskih lijevo orijentiranih povjesničara je monumentalna Storia d'Italia (10 svezaka) i nastavak istraživanja započetih u tijeku sastavljanja sinteze koji se objavljuje pod naslovom *Stora d'Italia — Annali* (5 svezaka).

[180] Gino Luzzatto, Per una storia economica d'Italia, Bari 1967, 167—68.

[181] A. Tenenti, Quindici anni, n. dj., 209—10.

Lokalna povijest, iako prostorno ograničena, zapravo je »bezgranična« po bogatstvu povijesnih pojava, tokova i podataka: »In Grenzen unbegrenzt«, po ingeniozno sročenom izričaju Ludwiga Petrya, profesora *Landeskunde* na sveučilištu u Mainzu.[182] Upravo takve prostorno ograničene cjeline, vitalni stoljetni svjetovi u malom kao što je, primjerice, Istra pružaju izvanredne mogućnosti za proučavanje i praćenje njihova razvitka, za analitičko istraživanje političke, društvene, gospodarske, etničke, pravne i administrativne povijesti, povijesti ratova, povijesti crkve, odgoja i obrazovanja, muzike i umjetnosti, povijesti jezika, narodnih običaja, jednom riječi povijesti kulture uopće. Istraživačke zahvate u tako složenu materiju i njezinu pripremnu obradu za sintezu mogu uspješno obaviti samo udruženi stručnjaci povijesnih i uopće društvenih znanosti. Moderna historiografska nastojanja i česta eksperimentalna traženja prikladnog »modela« dovela su do afirmacije tzv. lokalne povijesti, ali su, ozbiljnošću pristupa i hladnim znanstvenim dostojanstvom, uklonili opasnost od doskorašnjih karakterističnih zastranjivanja i nekritičnih odnosa prema lokalnim sadržajima. Dok je zastarjeli pristup *lokalnome* i *regionalnome*, s prenaglašenim značenjem njihovih folklorističkih motiva i romantične *couleur local*, odvojenih od stvarnoga života, veoma često dospijevao do ruba uskogrudnog provincijalizma, znanstveno koncipirana lokalna povijest, po riječima Philipa D. Jordana, »bitna je osnova većine povijesnih struktura«.[183] Iako se u mnogim zapadnoevropskim zemljama (Italiji, Španjolskoj, Francuskoj, Engleskoj, Njemačkoj) lokalnoj i pokrajinskoj povijesti posvećivala znatna pažnja još u prošlome stoljeću, tek je u posljednjih nekoliko desetljeća ona doživjela snažniji zamah i vinula se do razine vrhunske znanosti i historiografske avangarde. U Njemačkoj — u kojoj se *Heimatsgeschichte* ili *Landesgeschichte* i *Landeskunde* proučavaju na sveučilištima kao znanstvena disciplina — povjesničar W. Heinemayer, teoretičar »lokalne znanosti«, zastupa tezu da bi bez temeljita poznavanja lokalnoga povijesnog razvitka studij tzv. »velike« povijesti bio predodređen da ostane beskrvan i apstraktan. U stvari, povijest je jedna nedjeljiva cjelina kao i život koji ona obuhvaća.[184] I talijanski povjesničar Mauro Bendiscioli, profesor sveučilišta u Paviji, koji je 1970. u pregledu talijanske historiografije u posljednjih dvadeset godina napisao poglavlje o lokalnoj povijesti, također drži da je ona »nedjeljivo isprepletena s općom povijesti i da su u perspektivi obje predodređene da se upotpunjuju«.[185] Zaista dalekovidna i lucidna bijaše de Franceschijeva misao, izrečena još 1876. u pismu Ivanu Kobleru, da je »Istra kraj *sui generis*, teško razumljiv onima koji ga nisu detaljno proučavali u svim njegovim vidovima«,[186] jer je upozorio ne samo na osebujnost istarske prošlosti već i na kompleksni sustav njezinih povijesnih fenomena. Geopolitička posebnost istarskog poluotoka i posebnosti njezina društveno-gospodarskog razvitka bitni su elementi za istarsku historiografijsku

---

[182] Ludwig Petry, In Grenzen unbegrenzt. Möglichkeiten und Wege der geschichtlichen Landeskunde. Mainz 1961, 9.

[183] Philip D. Jordan, Regionalne i lokalne oblasti proučavanja (prijevod s engleskog), *Historijski zbornik* XXI—XXII, 1968—69, 417.

[184] W. Heinemayer, Heimatsgeschichte und Landeskunde als Gegenstand und Methode, Berlin—Zürich 1958, 15.

[185] Mauro Bendiscioli, Storia locale, *La storiografia italiana negli ultimi vent'anni* II, Milano 1970, 1050.

[186] Lettere di Carlo De Franceschi, n. dj., 160 (»L'Istria è un paese sui generis, difficilissimo a comprendersi da chi non 10 studi minutamente in ogni sua parte«).

sintezu i značajni činitelji ne samo hrvatske nacionalne sinteze[187] već i sinteze širih višenacionalnih prostora. (Tvrdnja da temeljita i pouzdana znanstvena obrada istarske povijesti znači doprinos, osim hrvatskoj, slovenskoj, jugoslavenskoj, također i talijanskoj i, za poneka razdoblja, austrijskoj historiografiji, ne smije više zvučiti heretički i anacionalno!)

Burna prošlost istarskoga *Cinquecenta* i *Siecenta* — povijesnih raskrižja na prijelazu iz srednjeg u novi vijek — s jedne je strane bila opterećena bremenom teških zbivanja iz prethodnih stoljeća, a s druge je strane i sama dio svojih katastrofalnih nedaća emitirala u »novi vijek« koji se rađao. Na relativno uskim prostorima toga svijeta u malome mogu se, koliko dopuštaju dosad pronađeni izvorni podaci, pratiti isprepleteni utjecaji *kratkoga* i *dugoga trajanja*, *Wüstungsprozess*, demografska kretanja, mogu se vršiti kvantitativne analize i pratiti razvitak društvenih struktura.

Usklađivanje i funkcionalno ispreplitanje događajne povijesti s opisom društvenih struktura, organsko povezivanje kvalitativnih i kvantitativnih analiza i nastojanje da se društvene strukture promatraju u razvoju — nesumnjivo je osnovni cilj kojemu treba težiti moderni istraživač *in rebus historiae*. Pri tom se izlaganje ne smije podređivati sociološkim, filozofskim, ekonomističkim i političkim teorijama, već opsežnim i detaljnim arhivskim istraživanjima po pravilima »povjesničarskoga zanata«, ali je često poželjna, a katkada i neophodna interdisciplinarna suradnja spomenutih disciplina.[188] Otprve, međutim, nije moguće doći do integralnih rješenja, jer se razlikuju slike svijeta koje stvaraju filozof, sociolog ili povjesničar.[189] S druge strane, osim arhivalnih studija i poznavanja *lege artis* svoje struke, svoju sposobnost poniranja u esencijalne društvene probleme povjesničar izoštrava praćenjem novih metodoloških dostignuća suvremenih historiografskih škola i pravaca i kritičnim vrednovanjem njihovih koncepcija. Marx i Engels »širom su otvorili vrata usmjeravanju historije prema istraživanju društvenih struktura u razvoju«,[190] a marksizam je, snagom svojega gigantskog pogleda na svijet, oduvijek bio sposoban da apsorbira mnoge građanske koncepcije i učini ih prihvatljivim i kreativnim. Vjerojatno ima pravo istaknuti talijanski povjesničar Ruggiero Romano kada avangardno-znanstvenu vrijednost jedne nemarksističke knjige (djela Wilhelma Abela, *Agrarkrisen und Agrarkonjunktur. Eine Geschichte der Land-und Ernährungswirtschaft Mitteleuropas seit dem hohen Mittelalter*, Berlin 1935, 1966[2]) vidi i u činjenici da je njezine koncepcije preuzela i oživjela mlada poljska historiografska škola i na njima formirala svoje sjajne marksističke gospodarsko-socijalne modele.[191] Tvrdnja tim značajnija što Romano smatra da samo marksistički pristup društvenim problemima može popuniti praznine i nedostatke raznih građanskih pravaca. Romano pose-

[187] S pravom upozorava Mirjana Gross: »Ako se ne istraži bogatstvo nacionalnog teritorija, onda postoji opasnost da se na nacionalnu povijest gleda isključivo iz političkog i kulturnog središta nacije što može postati izvor deformacija« (Historijska znanost — razvoj, oblik, smjerovi, Zagreb 1976,7).

[188] Delio Cantimori, Storia e storici, Torino 1971, 45.

[189] Na to je upozorio Claude Lèvi — Strauss, Strukturalna antropologija, Zagreb 1977, 349, navodom iz djela J. F. Revela, Porqoui des philosophes? (Paris 1957, 147): »Možda je najteža mana koju je filozofija prenijela na sociologiju [...] napast da hoće otprve dati integralna objašnjenja«.

[190] M. Gross, Historijska znanost, n. dj., 123.

[191] Predgovor Ruggiera Romana talijanskom prijevodu Abelove knjige (Congiuntura agraria e crisi agrarie. Storia dell'agricoltura e della produzione alimentare nell'Europa contrale dal XIII secolo all'età industriale, Torino 1976, str. XV).

bice naglašava: »Marksizam koji se ovdje preporučuje nije onaj kruti, uski, nije doktrina svedena na katekizam, već marksizam shvaćen kao gramatika, danas, sasvim sigurno, najbolja postojeća gramatika za poimanje jezika povijesnih i socijalnih zbivanja.«[192]

Istražujući više godina u domaćim i stranim arhivima pisac ovog teksta prikupio je opsežnu građu, osobito za XVII. stoljeće[193], i pri tom došao do saznanja da istarska politička povijest, istarska događajnica, pa i faktografija kolonizacije, još nije dobila temeljit i pouzdan činjenični prikaz. Golema masa podataka još nije pretočena u tradicionalističke kronološko-događajne opise. Istarska tradicionalistička historiografija još uvijek nije dostigla svoju zrelu fazu. Može li istarska Klio preskočiti tu fazu, skratiti put svojega sazrijevanja i s raskrižja na kojemu se sada nalazi krenuti od događajnice prema povijesti društvenih struktura?

Nabačene metodološke postavke ovoga i idućeg poglavlja neće se moći odmah praktično realizirati na sadašnjem stupnju razvitka istarske historiografije i društvenih znanosti uopće; autor ih iznosi kao teoretske radne postavke za buduću primjenu i predlaže kao znanstvenu protutežu politikantskome modelu »pobijeđenih«.

II. 2. **Odnosi dviju kultura u pluralizmu povijesnog trajanja (jedan pristup)**

Pred povjesničara koji proučava »lokalnu« problematiku stavljaju se danas isti zahtjevi kao i pred istraživače i pisce sinteza »velike« povijesti. Bez poznavanja tisućljetnih svjetova u malom i nema sustavne sinteze većih nacionalnih ili međunacionalnih prostora. Kada se raspravlja o tim problemima treba upozoriti na jedan nedavni pokušaj, na knjigu grupe autora *Društveni razvoj u Hrvatskoj od XVI do početka XX stoljeća,*[194] koji predstavlja novost u hrvatskoj historiografiji. Priređivač zbornika, prof. Mirjana Gross, ukazala je i na potrebu da se istraživanja i izrada sinteze što više usmjere prema modernijim metodološkim postupcima. Pri tom se upitala: »Možemo li se približiti historiografiji 'društva' ili 'socijalnoj' historiji u užem smislu isključivo sredstvima istraživanja našega tradicionalnog 'zanata' ili se moramo prikloniti upotrebi jasnih pojmova, modela, teorija i sustavnih usporedbi?« Njezin odgovor je nedvojben: »Uvjerena sam, dakako, da je u tom pogledu nužna ova druga alternativa.«[195]

---

[192] Na i. mj., str. XXIV—XXV (»L'impiego qui auspicato del marxismo non è quello rigido, stretto, d'una dottrina ridotta a cathecismo, quanto quello del marxismo inteso come grammatica. Senz'altro la migliore grammatica oggi esistente per la compresione del linguaggio dei fatti storici e sociali«).

Stvaralačku primjenu marksizma u povijesnoj znanosti, po Romanu, danas najuspješnije stvaraju talijanska i poljska historiografska škola (non conosco altre scuole storiche che manegino, nell'insieme, con elegante elasticità il marxismo al di fuori di quella italiana e dell'altra polacca. È da queste due scuole che può e deve uscire il nuovo 'modelo' di storia dell'agricoltura«; na i. mj., str. XXV).

[193] Istraživanja su vršena u historijskim arhivima u Pazinu, Kopru, Rijeci, Zagrebu, u istarskim župnim arhivima i arhivu Biskupskog ordinarijata u Poreču, te u državnim arhivima u Trstu, Udinama, Veneciji, Firenci, Rimu i Vatikanu. Pregledana je veoma opsežna građa i mikrofilmirano oko 20.000 stranica.

[194] Knjigu je izdala Sveučilišna naklada Liber u Zagrebu 1981 (str. 490), a uredila ju je Mirjana Gross. Priloge o Istri napisali su Miroslav Bertoša, Društvene strukture u Istri (XVI—XVIII st.), 127—52 i Dragovan Šepić, O procesu integracije hrvatske nacije u Istri, str. 251—81.

[195] M. Gross, Mostovi prema sintezi, n. dj., str. 9.

Držim da se kompleksne, slojevite dimenzije istarske povijesne zbilje — one suptilne procese koji su prožimali sve slojeve dva kulturna kruga u međusobnim dodirima u dugome višestoljetnom koegzistiranju, njihovo kulturno zajedništvo i prožimanje, etničku i nacionalnu svijest, njihovo otporništvo i sukobe, pritisak s jedne i trpljenje s druge strane, toleranciju i netoleranciju... sve do prihvaćanja i njegovanja nacionalnog i etničkog pluralizma — — može najprikladnije analizirati spomenutim interdisciplinarnim radom ekipe stručnjaka. Pri tom bi sve procese trebalo obrađivati jedinstveno, ne razdvajajući pojedine etničke grupe istarskoga područja, i posebnu pažnju posvećivati recipročnosti utjecaja.

Prof. Dragovan Šepić, u svojem izvrsnom članku »O procesu integracije hrvatske nacije u Istri«,[196] iznio je niz lucidnih postavaka za proučavanje osebujnih odrednica političke i kulturne povijesti istarskih Hrvata i Slovenaca koje su utjecale na preporodna gibanja i nacionalni pokret. Autor se, doduše, zalaže za istraživanje tih odrednica samo kod južnoslavenskih etničkih, odnosno nacionalnih skupina, a ne i romanskih, odnosno talijanskih, no njegovo upozorenje da se »toj problematici ponekad prilazilo s nedovoljno pročišćenim pojmovima i s različitim kriterijima [...]«, odnosno da ti kriteriji »sve donedavna nisu bili temeljitije proučavani«[197], upućuje na zaključak da ni kriterij o istraživanju samo jednoga kulturnog kruga — nije konačan. Narodni preporodi i nacionalni pokreti u Istri samo su dio povijesnih pojava, jedna od faza (veoma značajna i sudbonosna) u odnosima dviju (ili triju) kultura, može se reći autohtonih, u ovome području. Moguće je, dakako, proučavati razvitak samo jednoga naroda i samo jednu etničku kulturu, no ako pri tom izostane istraživanje fenomena drugoga etničkog kruga, rezultati takva razmatranja neće biti sveobuhvatni i vjerodostojni. Teoretski bi, dakle, u prvi plan znanstvenih preokupacija povjesničara i njegovih interdisciplinarnih suradnika, trebali izbiti problemi »akulturacije« sa širokom lepezom pitanja koja ona pokreće. Unatoč činjenici da sam svjestan golemih, možda i nepremostivih (bar zasad) organizacijskih i stručnih poteškoća koje bi pratile pokušaj takva rada, iznosim neke osnovne postavke, dileme i probleme vezane za tu već pola stoljeća staru znanstvenu disciplinu.[198] Svjestan sam također, poput mnogih drugih povjesničara, da se nazivom »akulturacija« ne izražavaju u potpunosti kompleksni sadržaji koji se pojavljuju u dugotrajnim odnosima među različitim kulturama na nekome području. Ni terminološki, ni etimološki, ni semantički ona ne odgovara tematici koju istražuju etnolozi, antropolozi, sociolozi i povjesničari.

Riječ je engleskoga porijekla *(acculturation)*[199], a njezin je nastanak povezan s prilikama u kolonijama i tadašnjom idejom o nadmoćnosti evropske kulture. Prema tom tumačenju taj bi proces odgovarao napredovanju primitivnih kultura (čitava društva, manjih grupa ili pojedinaca) prema zapadnoevropskome kulturnom modelu. Danas je jasno da je takva ideološka interpretacija prevladana u svijesti i postupcima istinskih znanstvenika.[200]

---

[196] O procesu, n. dj., 251 i dalje.

[197] Isto, 281.

[198] Riječ »akulturacija« prvi je upotrijebio J. W. P o w e l l, Introduction to the study of Indian languages, Washington 1880, 46. Kao društvena disciplina razmahala se u USA uoči velike svjetske krize 1929.

[199] Usp. I. K l a j n, Influssi ingelesi nella lingua italiana, Firenze 1972, 112.

[200] Navedeno prema članku Nathana W a c h t e l a, Acculturation. U: *Faire de l'historie. Nouveaux problèms. Sous la direction de Jacques Le Goff et Pierre Nora,* Paris 1974, 124. Odlomak glasi: »Une première confusion résulte des circon-

Premda o »akulturaciji« nisu izrađene opće teorije, čak ni usaglašene definicije (zato sam sklon da taj, u najmanju ruku dvosmisleni, pojam stavljam u navodnike), njezina je koncepcija poslužila za mnoga empirijska djela i programatska istraživanja. Nathan Wachtel — pisac spomenuta sintetička članka — drži da se terminom »akulturacija« mogu označavati pojave uzajamnoga djelovanja koje nastaju u dodirima i odnosima dviju kultura.[201] Sve više povjesničara, u prvome redu onih koji su svjesni nužnosti interdisciplinarne suradnje, prihvaća stajalište da se sadržaj pojma »akulturacije« proširi i dalje osmišljava, da se prijeđe na »generalizirajuću« teoriju te discpline po kojoj bi predmetom njezina istraživanja postale i vankolonijalne situacije, zapravo sve kulture, uključujući i evropske.[202] Pri tom se polje »akulturacije« ne bi ograničavalo na susrete heterogenih kultura u prostoru, već bi se proširilo i na zajedničko postojanje u istome društvu vremenski različitih slojeva, na razlike, konflikte i promjene koje potječu od pluralizma povijesnog trajanja.[203] Wachtel je svojim lucidnim tezama ukazao na nove mogućnosti produbljivanja historičareva rada u domeni »akulturacije«. Po njemu su sastavnice te discipline zapravo neprestano nazočne u golemom području povijesnih istraživanja beskonačnih heterogenih kultura. *Faire de l'historie*, dakle, i uz pomoć teza i iskustva »akulturacije«. Tako se, primjerice, mogu istraživati procesi »akulturacije« i drugih geografskih i političkih prostora, a ne samo onih vanevropskih nad kojima je Zapad uspostavljao dominaciju i nametao im svoju kulturu. Pisac se zalaže da bi trebalo obnoviti proučavanje tzv. »klasičnih« kultura (helenističke civilizacije, galo-romanske civilizacije) i njihovih dodira i stapanja s drugim narodima (barbarske provale, arapska osvajanja itd.) što bi znatno modificiralo već poljuljanu ideologiju koja »historijska društva« odjeljuju od primitivnih».[204] Teme i problemi se umnogostručuju, a povijest se otvara poput ponora. U okvir problematike »akulturacije« ulaze osebujni pristupi i takvim pojavama kao što su, primjerice, narodna kultura sa svojim vjerovanjima i »folklorističkim« slojevima, ruralno i urbano gospodarstvo u najširem značenju riječi, graditeljstvo i ljudski *habitat* uopće, te čitava lepeza kompleksnih odnosa između različitih kultura.

Dok se, kako ističe Ignacy Sachs, većina antropologa danas opredjeljuje za tzv. »hladna društva« i ona prije pojave pisma, »akulturacija«, ponikla u krilu antropologije, postaje sve privlačnijom za povjesničara, istraživača »toplih društava«, pa se može postaviti zahtjev za njezinim prilagođavanjem potrebama povijesne znanosti. Metodologiju »akluturacije« treba uzeti u ob-

---

stances de sa naisance: les études d'acculturation répondent d'abord aux problèmes de la situation coloniale, et comportent l'idée d'une suprématie de la culture européenne. Revelons que, dans le langage courant, l'adjectif 'acculturé' équivant à celui d' 'évolué' comme si le processus correspondait à un progrès au cours duquel l'individu ou la société se rapprochaient du modèle occidental. Idéologie évi*demment datée, et dépassée*«.

[201] Na i. mj.

[202] Isto, 143. Wachtel izričito kaže: »Les composantes de l' acculturation [...] se trouvent en effet constamment à l'oeuvre dans l'immense champ historique, qui offre un éventail indéfini de cultures héterogénes«.

[203] Isto, 144.

[204] Isto, 143 (»un tel élargissement de la notion d'acculturation seriat souhaitable dans la mesure précisément où il obligerait à renoncer à la coupure, si artificielle (et si lourde de douteuse idéologie), qui sépare les sociétés dites 'primitives' et les sociétés proprement 'historiques' [...]«).

zir prilikom rada na sintezama povijesno-sociološkoga karaktera.[205] Njezin se pojam sve češće proširuje i osmišljava: u domenu »akulturacije« ne spadaju samo dodiri i odnosi dviju kultura, već i proučavanje općenitih dinamičnih čimbenika unutar pojedine kulture koji su uvjetovani sadašnjošću (u kojoj »kultura« živi i razvija se) i prošlošću (s kojom se mora »obračunati«).[206]

Od polovice XVI. stoljeća mogu se u arhivskoj građi pratiti pojačana migracijska strujanja na istarski poluotok, osobito u njegov mletački dio, organizirani i spontani dolasci, pojedinačni bjegovi i mirna useljavanja u potrazi za povoljnim životnim uvjetima. Usporedno s uključivanjem tih došljaka u gospodarski život pokrajine tekla je i njihova kulturna prilagodba. Pokrenuli su se oni mehanizmi društvenih struktura koji se javljaju pri dodiru i trajnijem odnosu dviju kultura. Hrvatski doseljenici — primjerice oni u južnu Istru — susretali su se s ostacima staroga autohotnog hrvatskog sloja, s drugim južnoslavenskim kolonistima, donekle različite kulture i potpuno različite provenijencije, s istroromanskim oazama u nestajanju, s pojedinačnim furlanskim naseljenicima i predstavnicima građanskog talijanskog ili talijaniziranog življa, s predstavnicima mletačkog aparata vlasti, s divergentnim i neprijateljski raspoloženim predstavnicima starosjedilačkih grupa, itd. Podrobnije sam istražio primjer premanturskih kolonista[207] koji su, u prvim godinama poslije doseljenja (od 1585. dalje), u istarskoj stvarnosti bili izloženi veoma kompliciranim procesima i potprocesima s isprepletenim modalitetima najrazličitijih dodira, odnosa i utjecaja. Grafički pojednostavljeno, s nekoliko natuknica, prikaz prilika u neposrednom ruralnom i urbanom susjedstvu Premanture izgledalo bi kako je prikazano na grafikonu na 76. stranici.

Organizacija gospodarskog života, administrativno-pravno sređivanje vlastita statusa, zategnuti odnosi sa susjednim općinama na čijim su se područjima naselili i dobili posjede, prisiljavali su, s jedne strane, žitelje Premanture da se »zatvaraju« kao grupa i da brane stečene povlastice koje su drugi osporavali, dok su, s druge strane , istodobno djelovali na razbijanju »kulturne« cjelovitosti doseljeničke oaze na rtu Kamenjaku i navodili pridošlice da prihvate postojeće norme. Stanovnici Premanture dijelili su sa

[205] Ignacy S a c h s, Acculturazione, Enciclopedia Einaudi I, Torino 1977, 152—53. U završenoj bilješci autor je sažeo svoje postavke o »akulturaciji« i povezao ih s postavkama drugih odrednica Einaudijeve enciklopedije ideja (kurziv u uglatim zagradama): U svojim oblicima »akulturacija« je, zapravo, odnos između kultura [usp. *cultura/culture*], od kojih jedna sebe smatra superiornijom od druge i nastoji joj nametnuti vlastite strukture [*struttura*] i vlastite vrijednosti. Kada govorimo u »akulturaciji«, onda nam se njezino pitanje postavlja najprije s evropocentrističkoga stajališta [*etnocentrismi*] i kao primjena evropskih modela (kapitalističkih ili socijalističkih) na zemlje Trećega svijeta. U središtu diskusija o »akulturaciji« na taj se način našao i problem izbora modela razvoja [*sviluppo/ /sottosviluppo*] i općenito projekt civilizacije. Ostaje očigledna mogućnost da se koncepciji »akulturacije« pripišu različita značenja i da se pod taj pojam svedu najrazličitiji odnosi među kulturama u prošlosti i sadašnjosti, bili oni mirni ili siloviti, i da se uporno nastoji na tumačenju njihove recipročnosti. Tada bi se u okvirima problematike »akulturacije« proučavala trgovina i organizacija gospodarskog prostora, premještanje granica (lingvističkih, političkih, etničkih itd.), ratovi i kolonizacija [*guerra / colonie*], imperijalizam (str. 158).

[206] Ilphose D u p r o n t, L'acculturazione. Per un nuovo rapporto tra ricerca storica e scienze umane, Torino 1966. Iz predgovora Corrada Vivantija (str. 25), Duprontova studija prvi je put u općenitim crtama predstavljena na XII međunarodnom kongresu povijesnih znanosti u Beču 1965.

[207] M. Bertoša, Arhivski fragmenti, n. dj.

Šišancima i Ližnjacima (djelomično i s Pomercima) šume i pašnjake, s Medulincima pašnjake, oranice i dio zaljeva, dok su od puljskih građana iznajmljivali oranice. livade, lokve i gajeve, prodavali su im svoje proizvode, a katkada i sami ulazili u grad i tu se privremeno ili trajno nastanjivali, radeći kao sluge, nadničari, vojnici svećenici, *huomini da fattione,* i sl.

»Kulture« nisu apstraktni entiteti; one žive samo ako su rezultat djelovanja ljudskih grupa koje su se prilagodile nekom geografskom i društveno-političkom ambijentu i sudjeluju u povijesnim zbivanjima. U početnoj fazi nesumnjivo je prevladavala *nametnuta »akulturacija«,* manje ili više otvoreni pritisak dominirajuće autohtone »kulture« na jezik, običaje, vjeru, način života i sl. došljaka (prikazano na grafikonu strelicom A). Drugi oblik — — *spontana* »akulturacija« — ispoljavala se u raznolikoj lepezi utjecaja, međusobne povezanosti i penetracije »kulturnih« osobitosti.[208] U tijeku dugotrajnoga zajedničkog života neizbježna je izvjesna recipročnost utjecaja (označeno strelicom B).

Kompleksni i mnogoznačni fenomeni »akulturacije«, procesi kroz koje se odražavaju, kao i postignuti rezultati mogu se grupirati oko dva pola:

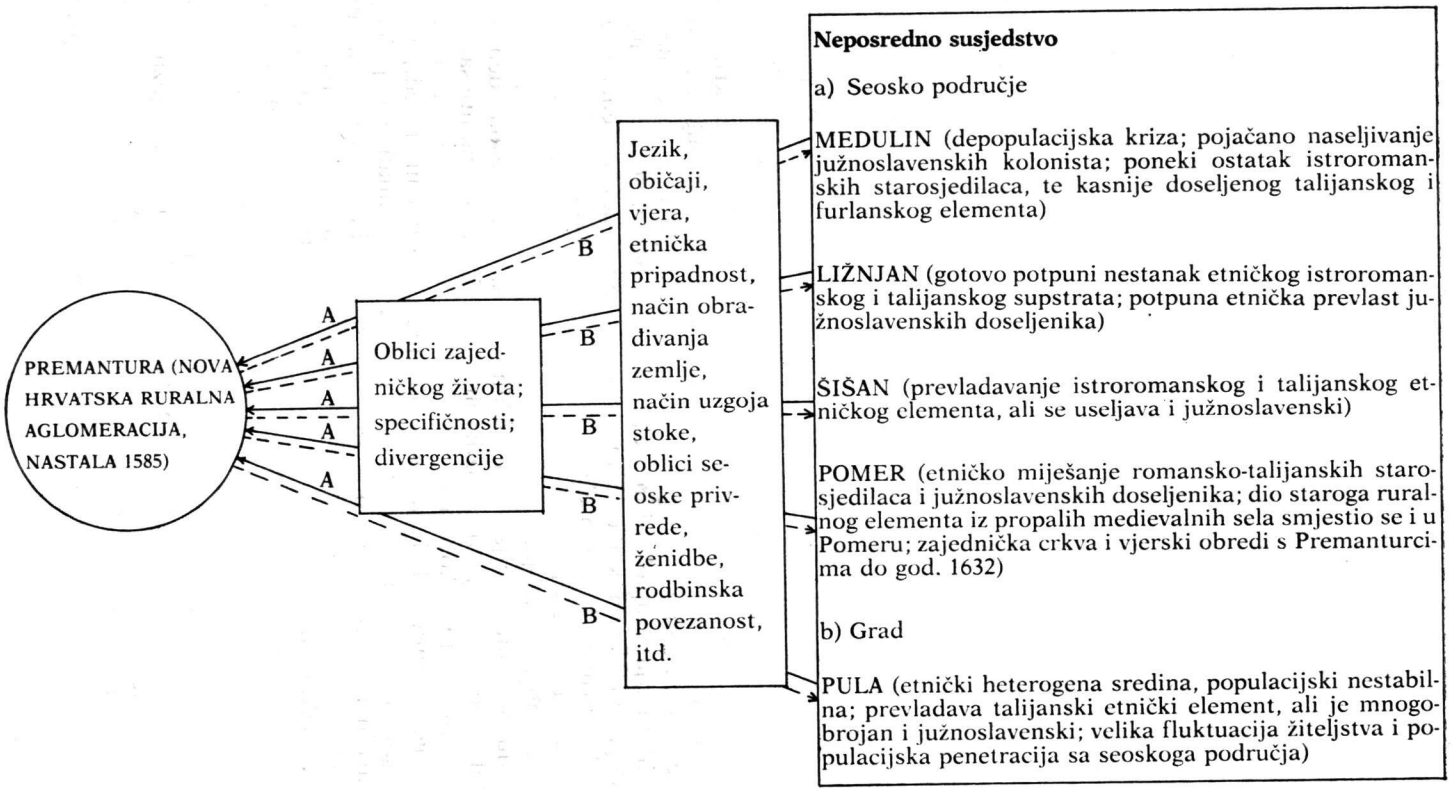
a) Pola *integracije* — kod kojega se elementi otpornije i snažnije autohtone kulture utjelovljuju u sustave kolonista-dobjeglica i nastavljaju živjeti u njihovim shemama i kategorijama. Te promjene, čak ako i izazovu neke modifikacije u društvenim strukturama, kretat će se unutar modela i vrijednosti kulture kolonističke grupe.

b) Nasuprot tome, proces *asimilacije* prouzročio bi radikalnije promjene, jer je, pri tom, prihvaćanje elemenata starosjedilačke kulture bilo praćeno eliminiranjem kulturnih tradicija kolonista i doseljenika. Čini se, međutim, da se unutar južnoistarskoga hrvatskoga kulturnoga kruga u doba Venecije takve pojave nisu zbivale. Asimilacija i gubitak identiteta mogao je nastati samo u drugome kulturnom krugu u slučajevima kada se jedinka ili manja grupa trajno iseljavala u drugu etničku sredinu. Taj se proces događao i onda kada su predstavnici talijanskoga (venetskog ili furlanskog) kulturnoga kruga prelazili u hrvatsku seosku sredinu i to unatoč činjenici da su elementi njihove kulture bili identični ili veoma slični modelima službenoga, »vladajućeg« društva.

Između pola integracije i pola asimilacije smjestio se određeni broj posredničkih tipova, na primjer različitih *sinkretizama* — pomiješanih elemenata različitih kultura koji omogućuju postanak novoga sustava, različitog od izvornog, s težnjom k izvjesnoj stabilnosti.[209] Drugi intermedijarni tip je češći, a ogleda se u mnogim slučajevima kulturnoga dualizma: pojedinci se prilagođavaju i podvrgavaju pravilima i vrijednostima novoga kulturnoga kruga, kada se nalaze među njegovim predstavnicima, ali se vraćaju obilježjima i vrijednostima u sredini iz koje potječu. U tom se slučaju, dakle, javlja tzv. »fundamentalni ambiguitet« *(une fondamentale ambiguité)* unutar istoga socijalnog sustava,[210] prouzročen stalnom napetošću između dviju kultura.

U doba pojačanih kolonizacijskih pomicanja u XVI. i XVII. stoljeću u Istri je došlo do premještanja etničkih i jezičnih area: južnoslavenski doseljenički element potiskivao je talijanski utjecaj i širio područje hrvatske, a na sjeveru i sjeverozapadu i slovenske kulture. To se donekle zbivalo i s arhajskim istarsko-slavenskim kulturnim supstratom,

[208] N. Wachtel, n. dj., 129—33.
[209] Isto, 131—32.
[210] Isto, 133.

PREMANTURA (NOVA HRVATSKA RURALNA AGLOMERACIJA, NASTALA 1585)
A
A
A
A
A
Oblici zajedničkog života; specifičnosti; divergencije
B
B
B
B
B
Jezik, običaji, vjera, etnička pripadnost, način obradivanja zemlje, način uzgoja stoke, oblici seoske privrede, ženidbe, rodbinska povezanost, itd.
Neposredno susjedstvo
a) Seosko područje
MEDULIN (depopulacijska kriza; pojačano naseljivanje južnoslavenskih kolonista; poneki ostatak istroromanskih starosjedilaca, te kasnije doseljenog talijanskog i furlanskog elementa)
LIŽNJAN (gotovo potpuni nestanak etničkog istroromanskog i talijanskog supstrata; potpuna etnička prevlast južnoslavenskih doseljenika)
ŠIŠAN (prevladavanje istroromanskog i talijanskog etničkog elementa, ali se useljava i južnoslavenski)
POMER (etničko miješanje romansko-talijanskih starosjedilaca i južnoslavenskih doseljenika; dio staroga ruralnog elementa iz propalih medievalnih sela smjestio se i u Pomeru; zajednička crkva i vjerski obredi s Premanturcima do god. 1632)
b) Grad
PULA (etnički heterogena sredina, populacijski nestabilna; prevladava talijanski etnički element, ali je mnogobrojan i južnoslavenski; velika fluktuacija žiteljstva i populacijska penetracija sa seoskoga područja)

kao i s malim istroromanskim oazama već otprije veoma skučenim pred nadiranjem talijanskog utjecaja. Talijanski je, pak, kulturni krug vjerojatno već od prvih dodira s došljacima razvijao *etnocentrističke* predrasude, pa su se njegovi pripadnici počeli smatrati superiornijim i s potcjenjivanjem i netrpeljivošću odnositi prema »zaostalijoj« hrvatsko-slavenskoj kulturi.

Dodiri etnički različitih kulturnih krugova ne obuhvaćaju uvijek sve predstavnike jedne i druge strane, dominantno društvo ne uspostavlja u svim slučajevima izravan nadzor nad društvom koje se »akulturira«, ali svojim utjecajem i svojom blizinom i prestižom stvara neprestanu opasnost da jedna kultura ipak prevlada drugu.[211] Kada je Carlo Combi (god. 1858) pisao svoje teze o »ulozi civiliziranoga« talijanskog naroda u odnosu prema »Slavi inciviliti« i kada je, pored već spomenutih navoda, isticao da je dužnost talijanskih intelektualaca da »pridobiju za novi život ljude drugoga porijekla koji ga mogu očekivati samo od talijanske kulture«[212], proces »akulturacije« već je bio u toku. U istarskoj talijanskoj historiografiji idućih sedam desetljeća — preko Carla De Franceschija do Bernarda Benussija — jedina alternativa za budućnost istarskih hrvatsko-slovenskih seljačkih slojeva izricala se poznatom postavkom (»Per essi italianizzarsi significa civilizzarsi«).[213] Talijanska je građanska klasa proglašavala hrvatsko-slovenski puk »narodima bez povijesti«[214] i njihovu kulturu označavala kao manje vrijednu ili bezvrijednu. Stigmatizacija je značila negaciju identiteta[215] hrvatsko-slovenske većine, ali nije vodila prevlasti talijanske kulture, već izolaciji hrvatsko-slovenske s tendencijom daljega zatvaranja i njegovanja vlastitih kulturnih vrijednosti. Zbog specifičnih istarskih prilika kulturni gospodarski i politički razvitak hrvatsko-slovenske većine tekao je gotovo po onim zakonitostima koje se zapažaju kod etničkih manjina. Većina je živjela u izolaciji u svojem tradicionalnom ruralnome svijetu, inferiornija u odnosu na one koji su, iako brojčano slabiji, bili bliži službenoj politici, službenoj kulturi, službenome jeziku ... Zatvoreno gospodarstvo i podjela rada javljaju se pri tom kao presudni činitelji. Ekolozi i socijalni antropolozi utvrdili su postojanje uzajamnoga djelovanja između prirodnog ambijenta, tehnoloških i društveno-gospodarskih struktura s jedne i socijalno-kulturnih struktura s druge strane. Način života, običaji, proizvodnja, pa čak i način mišljenja, ideje, vrijednosni sustavi ..., čitav niz pojava koje svrstavamo u tradicionalne etničke, odnosno nacionalne karakteristike, ustvari su djelomično i produkt proteklih društvenih procesa, u prvome redu podjele rada.[216] Prema tome i etnička je stratifikacija zapravo funkcionalna društve-

---

[211] I. Sachs, n. dj., 148.

[212] Usp. C. Combi, Etnografia, n. dj., 173 (»di conquistare a nuova vita genti d'altro ceppo, le quali non possono attenderla che dall'italiana cultura«). Na ovome je mjestu neophodno još jednom upozoriti na Combijeve riječi iz njegova »appella«, navedene u odlomku u bilješci 83 (talijanski tekst i hrvatski prijevod u raspravnom izlaganju).

[213] Usp., npr., B. Benussi, L'Istria, n. dj., 346 (također i bilj. 24 u ovome prilogu).

[214] Vjekoslav Bratulić, Političke stranke u Istri za vrijeme narodnog preporoda; u: *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri*, Zagreb 1969, 289; G. Cervani — E. de Franceschi, Fattori, n. dj., 102—107.

[215] Usp. E. Goffman, Stigma — l'identità negata, Bari 1970.

[216] Anna Maria Boileau — Raimondo Strassoldo — Emidio Sussi, Temi di sociologia delle relazioni etniche, *Quaderni dell'Istituto di Sociologia Internazionale di Gorizia* 3, 1975. Navedeno prema prilogu R. Strassolda, Concetti fondamentali, isto, 39—40.

na i gospodarska stratifikacija.[217] Inače uporna opstojnost tradicionalnih etničkih grupa brzo se povlačila i topila kada se mijenjala radna sredina i kada je potreba za uključivanjem u drugačiju gospodarsku aktivnost i savladavanje profesionalnih razlika prožimala egzistenciju pojedinaca ili grupe pridošlica. U promijenjenim uvjetima života i rada trebalo je, primjerice, stanovati u nastambama različitim od onih u prijašnjem životu, promijeniti način stanovanja, stil življenja, naučiti nazive poslova i alata s kojim se dotad nisu susretali... Bez obzira je li riječ o seljaku koji je došao u grad, ili bivšem građaninu koji se obreo u selu! Gospodarska aktivnost vjerojatno je najjači — i to spontani, a ne nasilni — pokretač etničkih transformacija.

Dalji proces etničkog i nacionalnoga razvitka ipak je pokazao da su tradicionalni oblici etniciteta (u čitavoj Evropi) povezani sa seljačkim načinom života; dijalekti i arhajski jezici, narodno pjevanje, književnost i folklor, niz etničkih vrednota obično se odnose na seljačke običaje. Društveno-gospodarska evolucija praćena pojačanom urbanizacijom i industrijalizacijom, postupno je nagrizala, a zatim i uništavala upravo one društvene strukture koje su stoljećima bile izvorišta, podržavatelji i čuvari etničkih tradicija.

*

Zadaća povjesničara — proučavatelja istarske kolonizacije u XVI. i XVII. stoljeću — nije samo u tome da istražuje gospodarsko-populacijski učinak seoba (razlog zbog kojeg središnje i lokalne vlasti potiču organizirano naseljivanje i pomažu samoinicijativan dolazak na mletački ili austrijski teritorij), već i uklapanje došljaka i dobjeglica u strukture istarskog društva, pitanje odnosa sa srodnim ili različitim kulturama koje su tu zatekli. U istarskoj historiografiji nedostaju radovi o toj drugoj problematici. Povijest je, nedvojbeno, uz ostalo, i znanost o promjenama. Primjerice za Marca Blocha, povjesničara izrazita senzibiliteta i duboka razumjevanja transformacija i neprestanih kriza stanja ljudskog društva, »povijest je znanost o promjenama« *(l'historie c'est la science des changement)*, dok za Henrija Pirennea »povjesničar i nije drugo do li čovjek koji je svjestan da se stvari mijenjaju — većina to i ne opaža — i koji istražuje zašto se mijenjaju« *(l'historien n'est pas autre chose qu'un homme qui se rend compte que les choses changent — la plupart des gens ne s'en aperçoit pas — et qui cherche pourquoi elles changent)*.[218] Povijest društvenih promjena u doba kolonizacije, dubokih i temeljitih, koje su ostavile svoje tragove u idućim stoljećima, i čiji se relikti naziru i danas, zahtijeva novi pristup, nove postavke i nova rješenja — — objektivnija i znanstveno vjerodostojnija u odnosu na prošlost i perspektivnija u odnosu na budućnost. Povjesničar se našao pred dilemom: kojim putem poći, koju metodologiju primijeniti? Našao se u onome vječnom procijepu u kojem se u svim vremenima nalazio tragač za istinom, u procijepu koji tako patetnično ali zorno obilježavaju poznati usklik Johanna Gottlieba Fichtea potkraj XVIII. st. »Istina se mora reći, pa neka se svijet i razleti u komade!« i hladna Nietzscheova replika stotinu godina kasnije: »Da! Da! Ali morali bismo je i posjedovati!«[219]

[217] Isto, 40.

[218] Usp. Witold Kula, Problemy i metody historii gospodarczej, Warszawa 1963, odnosno talijanski prijevod (Problemi e metodi di storia economica, Milano 1972, 388, 599).

[219] Friedrich Nietzsche, Morgenröte. Gedanken über die moralischen Voruteile (citirano prema srpskome prijevodu, Beograd 1979, 97).

Priklonio sam se terminu »akulturacije» zbog toga što ona označava široku skalu promjena koje nastupaju u tijeku dodira i odnosa između različitih kultura s dalekosežnim posljedicama na razvitak društvenih struktura. Točno je da su problemi koje je pod svoje okrilje uzela »akulturacijska« disciplina ambivalentni, to jest s jedne strane pripadaju slučajevima kolonijalnog i neokolonijalnog prodiranja u zemlje »novog svijeta« (modernije rečeno — u zemlje »Trećeg svijeta«) s izrazitom, ili nedovoljno prikrivenom, politikom nasilja i eksploatacije.[220] No, s druge strane se sve češće ističe potreba da se metode i znanstvena iskustva do kojih se došlo u toj disciplini primijene i na područjima koja nisu »osvojena« oružanom silom stranoga zavojevača i na kojima je stoljećima trajao zajednički život pripadnika različitih etničkih (i nacionalnih) kultura.[221] To je slučaj i s nekim dijelovima Istre gdje se stvarala osebujna kultura »ljudi s granice« s karakterističnim »tranzicijskim« mentalitetom i kulturnim osobitostima. (Zanimljivu izvornu građu za obrazloženje te teze pružaju, primjerice, proze književnika Fulvia Tomizze, osobito njegov roman *La miglior vita.*[222])

Unatoč tome, mnoga će pitanja ostati otvorena i neriješena, mnoga će rješenja izazvati sumnje, ponešto će se činiti neprihvatljivim, nedovršenim ili netočnim, a ponešto će takvim i stvarno biti! Jer, metodološki pristup koji se predlaže u nas je nov i nepoznat, a tematika veoma slojevita i kompleksna. Treba istražiti ne samo razlike između etnički raznorodnih kultura već i između svake pojedine kulture, zatim između stare seoske i gradske kulture (kulturni supstrat) i nove koju donose migracije (adstrat), prelaske iz jedne kulture u drugu, postupno »akulturiranje« došljaka, stupanj do kojeg je doprla »akulturacija«, stupanj međusobnog utjecaja (jer i »akulturirani« vrši, makar minimalan, utjecaj na onoga jačega koji ga »akulturira«, pa tako utječe na mijenjanje njegove, inače dominantne kulture!), treba istražiti vremenski različite tipove asimilacije, integracije i selekcije, pojavu tolerancije i netrepljivosti, oscilacije uloge etničkih, odnosno nacionalnih različitosti i nastojanja da se jedan etnički (nacionalni) krug proglasi »svijetom pobijeđenih«, a drugi «pobjednikom» s posljedicama koje takve težnje povlače za sobom. Držim da je izraz »model pobijeđenih« *ključna sintagma* za razumijevanje istarske talijanske historiografije i publicistike od polovice XIX. do polovice XX. st. »Model pobijeđenih« trebao je biti platforma za kulturno-političko, gospodarsko, »akulturacijsko« širenje »pobjednika«. S druge strane, *ključna sintagma* istarske hrvatske historiografije i publicistike, koja u to doba, kako je već istaknuto, nije imala ni vlastitu znanstvenu koncepciju, ni vlastita arhivalna istraživanja, i ne može se definirati drukčije nego kao »otporni grč ugrožena nacionalna bića« čiju je opstojnost negirala i potiskivala jača kultura potpomognuta političkom i administrativnom vlašću, da bi kasnije, u postrapalskome periodu, mračna fašistička sila to potiskivanje potencirala do stupnja otvorena etnocida s elementima genocida.

---

[220] Vivanti ističe, u predgovoru spomenute Duprontove studije (L'acculturazione, n. dj., 8), da se pod »akulturacijom« ponekad označava proces osvajanja, destrukturacije, asimilacije, pa čak i uništenja neke civilizacije, slabije razvijene od osvajača, bilo da je riječ o španjolskim konkvistadorima plemena Azteka, »civilizatorima« Afrike, ili današnjim širiteljima »utjecaja« iza kojih stoji rafinirana tehnika istrebljivanja. Vivanti zaključuje: »L'acculturazione in questo caso, è appena preferibile al masacro«.

[221] Usp. A. Dupront, n. dj., 21.

[222] Fulvio Tomizza, Trilogia istriana, Milano 1967; isti, La miglior vita, Milano 1977 (i hrvatski prijevod pod naslovom Bolji život, Pula—Rijeka 1980).

Unatoč povoljnijim uvjetima razvitka i jačem utjecaju talijanske kulture dva su se kulturna i etnička kruga održala u svojevrsnom ravnovjesju. Kolonizacija u XVI. i XVII. st., kada seobe južnoslavenskog elementa dosižu najveće razmjere, znatno je pridonijela tom procesu. Primjerice u južnoj Istri, gdje je romansko-talijanski element prije XVI. st. bio dominantan, kolonizacija je značila dalje jačanje polarizacije na dva etnički različita kulturna kruga i uspostavljanje »ravnotežja« među njima. Kada se govori o »ravnotežju« između talijanskog i hrvatskoga kulturnog kruga u južnoj Istri, onda se, dakako, ne misli na jednaku vrijednost njihovih »kulturnih« proizvoda i jednak prestiž u lokalnim i širim razmjerima, već, prije svega, na činjenicu da je uspostavljena ravnoteža dviju kultura, da jača talijanska kultura nije asimilirala slabiju hrvatsku. Proces »akulturacije« nije u Istri nikada dovršen, pa su dodiri i odnosi između etnički divergentnih kultura ostali u granicama osebujnog »ekvilibrija«.

Istraživanje »akulturacije« ima, da parafraziramo misli Nathana Wachtela[223], i jednu humanu dimenziju: ono pridonosi otkrivanju skrivenih i predstavnicima druge kulture nevidljivih, ili barem nedovoljno uočljivih i slabo poznatih kulturnih tradicija i vrijednosti etničke grupe ili narodnosti u čijoj blizini žive i s kojima su povijesno upućeni na zajedništvo. Potpomaže, dakle, da se ostvaruju i valoriziraju one humane težnje koje etnocentrističke tendencije zamjenjuju uvažavanjem i prihvaćanjem, sve do spoznaje da različitost u zajedništvu nije opasnost, već bogatstvo.

Interdisciplinarna istraživanja — nesumnjivo najveća perspektiva historiografskih istraživanja — pružila bi jasnije spoznaje o etničkim prilikama u proteklim stoljećima i ukazala na mogućnost i potrebu zajedničkoga života izgrađena na nezamućenoj slici tradicije, bez prešućivanja, negiranja, brisanja ili mitologiziranja ičije povijesti i kulture, bez osjećaja da je za zajednički život neophodna »težina žrtve«.[224] Istinska *convivenza* u etnički miješanim područjima moguća je ako nestane straha (odnosno ako se stvore uvjeti da se takav strah i ne pojavi) da će jedna od strana biti asimilirana ili nadvladana. Novi model humane *convivenze* zahtijeva novi model humane historiografije, takve historiografije koja neće težiti konstruiranju modela »pobijeđenih«, politički i kulturno zgaženih etničkih grupa i naroda i koja neće biti *ancilla politicae* već *ancilla vitae*, ili čak — *magistra vitae*.

---

[223] N. Wachtel, n. dj., 115.

[224] Taj je termin često korišten u televizijskoj emisiji Alto Adige: Il malessere della salute (a cura del TG-1, RAI), emitiranoj 16. studenoga 1981. Etničke grupe koje Alto Adige smatraju svojom *Patriom*, odnosno svojom *Heimat*, kao i male zajednice Ladina u Dolomitima (jedine izložene opasnostima asimilacije), susreću se i danas s mnogobrojnim teškoćama u pogledu ostvarivanja potpune i stvarne ravnopravnosti svojega političkog, socijalnog, jezičnog i uopće kulturnoga statusa. Sudionici u razgovoru (politički i stranački vođe, književnici, sociolozi, intelektualci razna profila, radnici i seljaci) ističu da dvojezičnost (*bilinguismo*) stvara osjećaj asimilacijske opasnosti i težnju da se isticanjem svojega jezika i prestiža suzbije osjećaj da će ih druga strana nadvladati, no svi se slažu da je nemoguće izbrisati 600 godina povijesti etničke posebnosti u teritorijalno-političkome zajedništvu i da je kultura etničke manjine nesumnjivo prinos kulturno-povijesnom obogaćivanju kulturne riznice većinske nacije.

O problemima sitnih etničkih grupa u Evropi i Italiji usp. Sergio Salvi, Le nazioni proibite. Guida a dieci colonie »interne« dell'Europa occidentale, Firenze 1973; isti, Le lingue tagliate. Storia delle minoranze linguistiche in Italia, Milano 1975; Anna Maria Boileau — Emidio Sussi, Dominanza e minoranza. Immagini e rapporti interetnici al confine orientale, Udine 1981.

Miroslav Bertoša

IL MODELLO DEI »VINTI« OVVERO LA STORIOGRAFIA COME »ANCILLA POLITICAE«: TRA PASSATO E PROSPETTIVA

(Rapporti etnici e colonizzazione alla luce delle considerazioni storiografico-pubblicistiche delle aree culturali italiana e croata)

Riassunto

Questo saggio si compone di due parti fondamentali. Nella prima si esamina il rapporto della storiografia italiana della seconda metà dell'Ottocento nei confronti dei problemi economici, demografici ed etnici riguardanti la colonizzazione dell'Istria nei secoli XVI e XVII.

Nella seconda parte l'autore tenta di penetrare i rapporti tra le due culture — croata (slava del Sud) ed italiana — nel pluralismo della continuità storica.

La conclusione fondamentale a cui si perviene è che il nuovo modello di convivenza necessita di un nuovo modello di storiografia.